

Gösta Bohman

Gösta Bohman

– hjälten och myten

TOVE LIFVENDAHL

Timbro

Tidigare utkomna Pejlingar:

- Nr 1 Den fula ankungen eller den oälskade liberalismen.
- Nr 2 Inte bara valloner – invandrare i svenskt näringsliv under 1 000 år.
- Nr 3 Djur är inte människor – en filosofisk granskning av veganismen.
- Nr 4 Den rätta medicinen – apoteksmonopolet vid vägs ände.
- Nr 5 Bidragskulturen – filosofin bakom socialbidraget.
- Nr 6 Den nya fattigdomen.
- Nr 7 Kretsloppsstat eller kretsloppssamhälle?
- Nr 8 Creole love call.
- Nr 9 Svaghetens moral.
- Nr 10 Thamgrepp.
- Nr 11 Fakta och myter om globaliseringen. Artiklar ur The Economist.
- Nr 12 Positiv särbehandling är också diskriminering.
- Nr 13 Förnyelse i USA.
- Nr 14 Valser om arbetets slut.
- Nr 15 Hälften så dyrt, dubbelt så bra. Förbättra Sverige genom att halvera de offentliga utgifterna.
- Nr 16 Asiens kris är inte kapitalismens.
- Nr 17 Irland – den globala ön.
- Nr 18 Leva fritt och leva väl.
- Nr 19 Miljöpartiet i det politiska kretsloppet.
- Nr 20 Skattjakten. En kritik av skatteharmonisering inom EU.
- Nr 21 VARNING – livet kan leda till döden! En kritik av nollvisioner.
- Nr 22 Fullständiga rättigheter. Ett försvar för de 21 första artiklarna i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna.
- Nr 23 Förmögen till värdighet – Wilhelm Röpke, människan och ekonomin.
- Nr 24 Nycklar till modern konservatism.
- Nr 25 Den postnationella maktens gåta och det globala protokollet.
- Nr 26 Blåsningen. Vindkraft som storindustri.
- Nr 27 Mer demokrati – mindre politik.
- Nr 28 Frihet med förhinder – in- och utvandring i vår tid.
- Nr 29 Det heliga utanförskapet – Sverige som åskådare och aktör i Europa och i världen.

© Författaren och AB Timbro 2000

Omslag: Formgivningsverket

Sättning: Ateljé Typsnittet, Stockholm

Tryck: Elanders Gotab, Stockholm 2000

ISBN 91-7566-470-4

ISSN 1402-9391

Timbro, tel 08-587 898 00, fax 08-587 898 55

www.timbro.se

info@timbro.se

Innehåll

Inledning	7
Vem var Gösta Bohman?	11
Kraftmannen	17
Välfärdssverige på nedgång	21
Den nya otryggheten och den nya individualismen	27
Egenmakt à la Bohman	33
Åt envar frihet och ansvar	37
Pomperipossa i Monismanien	45
Rätten till frihet	49
Den ljusnande framtid är vår	53
Blåfärgade ideal	57
Liberalism och konservatism – den omöjliga syntesen?	59
”Rösta på Gösta!” – hemligheten bakom framgångarna	67
Bohmanismens aktualitet i dag	71
På rätt kurs	77
Tal och texter av Gösta Bohman	81
Källor och litteratur	83
Noter i texten	89

Inledning

ÅHÖRARNÄ VAR FÖRVÄNTANSFULLA. Och kanske var det med den övertygelse han talade, med en röst som inte tålde några invändningar. Eller också berodde det på att hans popularitet och stöd hos de egna aldrig hade varit starkare, och att förtroendet för honom var så grundmurat att inte ens en uppenbar lögn hade fått åhörarna ur balans. Det var inget konventionellt tal. Tvärtom, till och med hans närmaste var osäkra på om ordvalen var för djärva. Men när han var färdig jublade och applåderade publiken med pånyttfödd entusiasm och styrka.

Året var 1980 och jag var sex år. Mamma och pappa hade varit med i Moderata Ungdomsförbundet och tyckte att han var en hjälte. Jag minns inte så mycket av den där dagen, men sju år senare blev jag själv medlem i MUF och hörde Bohman nämnas med beundran och respekt. Min bild av Gösta Bohman är därför tämligen ensidig.

Själv fick jag, med undantag för Medborgarskolans jubileumsstämma i Uppsala, aldrig tillfälle att höra Bohman live. Fick du höra honom någon gång? undrar en äldre MUF:are, och skakar dystert på huvudet när jag svarar nekande på frågan. *Han var något särskilt.*

Och visst är Gösta hjälte. Hans partiledarperiod är en framgångssaga. Moderaterna hade under mer än ett halvsekel stadigt tappat väljarstöd men under Bohman seglade partiet fram allt starkare och mer självsäkert. Det var något av ett under. En vrång sjöbjörn som var nästan 60 år lyckades få sitt strandade parti på rätt köl och fast kurs inom loppet av några år.

Men Gösta Bohman har också i åtskilliga sammanhang pekats ut som betydelsefull för moderaternas ideologiska utveckling, och inte minst för sitt liberala budskap. I åtskilliga krönikor, debattartiklar och tidningsledare hänvisas till, polemiseras mot eller jämförs med just Gösta Bohman. *Han har berört.* Det rör såväl enskilda politiska sakfrågor som större ideologiska diskussioner. Ett exempel är Carl Hamiltons kolumn på *Aftonbladets* hemsida den 21 juli 1999, som menade att politikerveckan i Almedalen varit hemsökt av "gamle kapten Slidkniv" och hans ande. Ett annat exempel är Anders Isakssons krönika i *Dagens Industri* på Internet den 1 december 1997, där han menar att det bohmanska arvet i fondfrågan var mer levande än någonsin. Gösta Bohman tycks således fortfarande vara närvarande i den politiska debatten trots att han för snart 20 år sedan avgick som partiledare.

De idéer som väcks i ett parti och som antingen i sin ursprungliga form eller i modifierade varianter blir kvar, kan räknas som betydelsefulla för det partiet. 1970-talet innebar ett vägval för moderaterna. De kunde ha blivit den svenska motsvarigheten till tyska CDU, eller det som i dag är svenska

KD – ett parti som ägnar sig åt sängkammarmoralism och revirutmärkning i maktfördelningsfrågor som inte existerar. Bohman såg till att moderaterna i stället valde den liberala vägen. Men inte mycket har hänt idémässigt i moderaterna efter Bohman. Partiet ligger åter i torrdocka och står nu kanske inför ännu ett vägval. Skall någon plocka upp stafettpinnen som Bohman lämnade?

Arvet från Bohman handlar till stor del om en ansats i politiken som egentligen är självklar. Den enskilda människans perspektiv mot politiskt krångel och överförmynderi. Men det finns också mycket annat värdefullt i Bohmans sjösäck. Oviljan att sälja själen för taburetterna är ett exempel. Den pedagogiska förmågan ett annat.

Jag lämnar skildringar av regeringsturer, historiska förhandlingar och kompromisser åt sidan i denna skrift. Det kan andra, som var med på den tiden, redogöra bättre för och i Bohmans memoarer finns också många av dessa olika händelser ingående skildrade.

En viktig fråga är om Bohmans idéer är gångbara på 2000-talet? I det nya årtusendet skapas väl nya ikoner? Anmärkningsvärt med de bohmanska texterna är faktiskt aktualiteten. Utifrån dem kan man nästan alltid dra paralleller till Sverige i dag. Det renodlat bohmanska, hans idépolitik, äger fortfarande giltighet.

Utgångspunkten för denna text är ett urval av Gösta Bohmans dokumenterade tal och skrifter, främst från perioden som partiledare – inledningsanföranden i riksdagen, tal vid stämmor i partiet och ungdomsförbundet och andra offentliga sammanhang samt några av hans litterära verk. Dessutom har jag använt mig av arkiverat material, bl a de "Gösta-brev" som skickades till riksdagsgrupp, länsförbundsordförande och partiombudsmän samt ett begränsat antal chefredaktörer

på moderata tidningar. Brevens stämplades som konfidentiella och har till viss del använts som underlag till hans memoarer.

Jag vill rikta ett tack till Håkan Hagwall, politisk sekreterare, bl a talskrivare under åren 1970–1975, och Olof Ehrenkrona, talskrivare mellan 1978–1981, som med sina berättelser har hjälpt till att färgsätta och förtydliga.

Det finns dock åtskilligt med ogenomgången material. Bohman själv antyder storleken på materialets omfattning med anledning av att han vid åttiotalets början kan blicka tillbaka på ett fyrtioårigt verkande inom näringslivet och ett trettioårigt del- eller heltidsengagemang inom politiken.

”I vart fall lämnar de spår i akter, brev och handlingar i en utsträckning som måste skrämman dem som till äventyrs skulle vilja söka ge en heltäckande bild av händelsernas vägar.”¹

Möjligen består min intakta orädsla som en följd av att jag inte har givit mig in på att teckna den fullständiga bilden.

Vem var Gösta Bohman?

”Rätta mig om jag har fel” sa han, och det gjorde man på egen risk.

OLOF EHRENKRONA, TALSKRIVARE ÅT BOHMAN 1978–1981

GÖSTA BOHMAN FÖDDES i Stockholm den 15 januari 1911. Hans föräldrar var disponenten Conrad B och Berta, född Gabrielsson. Det var nästan en slump att Gösta tog sin studentexamen. Hans far hyste stor skepsis mot akademiker och kunde hänvisa till sin karriär som inte hade krävt några större studiemeriter. Gösta Bohman tog en jur kand 1936 och gjorde sin tingstjänstgöring 1936–1939, något han hävdar också skedde av slump, då han villrådig om vägval fick tips av några studiekamrater att välja juridiken och dess goda arbetslivsmöjligheter.

1934 mötte han Gunnel Mossberg. De gifte sig 1939 och fick fem barn. Gunnel arbetade som förste bibliotekarie vid Riksdagsbiblioteket. Åren 1939–1942 arbetade Gösta som direktörsassistent för Stockholms byggmästarförening, därefter som sekreterare vid Stockholms handelskammare fram till 1948 då han blev vice VD för handelskammaren och var så

ända fram till 1970. Det var då tydligt att han inte skulle bli VD, och därför blev politiken en alternativ karriärväg.

Han var engagerad i partiet och hade fått en del uppmärksamhet. På 1960-talet hade han varit med på TV och gjort bra ifrån sig, något som då vägde tungt. Det fanns få medier som kunde mäta sig med TV från statussynpunkt.²

Den 14 november 1970 valdes han, efter turbulenta interna stridigheter, till ordförande för Moderata Samlingspartiet och efterträdare till Yngve Holmberg.

Det var nervöst i början. Partiet var sargat av den upp slitande kampen om partiledarposten. Holmbergs glassiga Kennedy-look (som nästan förlöjligats medan partiet tappade väljare) upplevdes av många som mycket tryggare än den blandning av godmodighet och vresighet som den nye ledaren stod för. Det var också tydligt att Bohman saknade en del av Holmbergs diplomatiska förmåga. Vad skulle hända?

I valet 1973 vände det. Moderaterna kunde äntligen se en ökning på några procentenheter. Det gav partiet och Bohman ökat självförtroende. Och Bohman var inte sen att konsekvent utnyttja sin framgång i de val han var partiledare. För den som mumlade om Bohmans hållning i enskilda förhandlingar eller frågor kunde svaret bli en kopia på den senaste SIFO-undersökningen. Håkan Hagwall har formulerat den krassa verkligheten rätt enkelt: "Ingenting är bättre för en partiledare än att vinna val. Och ingenting är sämre än att förlora dem." Det fick både Holmberg och Bohman erfaras.

I ett av sina konfidentiella brev 1974, gläds Bohman åt de nyligen presenterade resultaten av en SIFO-undersökning som visade ett ökat stöd för moderaterna, samtidigt som socialdemokraterna hade minskat sitt stöd hos väljarkåren:

Det är den nya otryggheten och den nya individualismen som gör sig gällande. Det parti som representerar överheten, maktkoncentrationen, maktfullkomligheten och byråkratin i vårt land framstår inte längre på samma sätt som förr som det *enda* alternativet för majoriteten av svenska väljare. De fortsatta kollektiviseringstendenserna och oviljan att angripa högskattesamhällets alla problem kommer ytterligare att förstärka denna långsiktiga trend ... Alla tecken i tiden pekar på att vi hittills valt rätt kurs och att vi skall konsekvent fullfölja den politik vi hittills bedrivit.³

I Gösta-brevet från den 17 juni 1975 försäkrar Bohman att man med facit i hand kunde se att "de båda Haga-uppgörelserna I och II inte har skadat oss utan att den oppositionella politiken givit resultat". Han jämförde de nyligen presenterade opinionssiffrorna från SIFO som landat på 17 procent mot de 14 procent som partiet hade samlat två år tidigare.⁴

Valet 1979 blev Bohmans stora fjäder i hatten. För första gången på drygt 20 år blev moderaterna det största borgerliga partiet med 20,3 procent av rösterna. Och i samma takt som partiet skördade segrar blev fienderna färre och kritikerna tystare.

Fanns det någon uttalad strategi? Under 1960-talet hade moderaterna fått ägna sig åt frieripolitik gentemot sina borgerliga kollegor. Det gick dock ganska trögt eftersom det fanns en viss rädsla hos folkpartiet och centern att liera sig alltför intimt med moderaterna. De ville inte riskera att bli betecknade som alltför "höger" i negativ bemärkelse, så därför utslöts moderaterna i flera överläggningar och skiljelinjerna markerades ofta. Det ledde till att moderaterna var tvungna att ändra strategi, man skulle i stället utforma en självständig

politik som förhöll sig oberoende av var mittenpartierna stod i olika frågor. Moderaterna började redan 1968 att lägga om strategi enligt den ovan beskrivna, men det var först under Gösta Bohmans ledning som moderaterna på allvar börjar tillämpa den.

Det sägs att Gösta Bohman förordade att i alla lägen inta en motsatt ståndpunkt till huvudmotståndarna, socialdemokraterna. Om socialdemokraterna trots allt landade på samma åsikt skulle moderaterna försöka flytta sig så gott det gick. Han sades förhålla sig, eller försökte få det att se ut som om han förhöll sig, konsekvent icke-socialistisk i alla situationer.

Bohman har dock själv vid något tillfälle förnekat strategin, och den är långt ifrån okomplicerad. En politiker som aldrig medger minsta avsteg från sin agenda blir sällan betydelsefull i förhandlingar om makten. Men det är nödvändigt att vara beredd att avstå makten. För den som har makten som över-skuggande mål blir idéerna bara ett medel. Och väljarna riskerar att bli dragna vid näsan.

Det fanns nog de som tyckte att moderaterna borde ha visat mer samarbetsvilja i förhandlingarna, och att den gamle moderatledaren var i vresigaste laget. Men rätta Gösta Bohman om han har fel, och väljarna visade också att hans idéer och strategi var riktiga.

Under Bohmans tid som partiledare deltog moderaterna i de borgerliga trepartiregeringarna 1976–1978 (dock med besvikelse eftersom man hade hoppats på ett större genomslag redan då) och 1979–1981; Bohman var under de båda perioderna statsråd och chef för Ekonomidepartementet och presenterade sin första budgetproposition 1977. Han avgick som partiledare vid partistämman den 20 oktober 1981 och efterträddes av Ulf Adelsohn.

Gösta Bohman dog i augusti 1997. Med anledning av hans

bortgång förklarade talman Birgitta Dahl att hon ville uttrycka sin respekt och uppskattning för vad han hade betytt för svensk politik under loppet av mer än tre decennier. Trots att han var nestor när han avtackades från riksdagen i juni 1991 tycktes det henne att Gösta Bohman fram till försommaren 1997 varit ”lika bitsk och dräpande i repliken som under sin aktiva riksdagstid”.

Gösta Bohman gav ut en hel del skrifter. De mest uppmärksammade vid sidan av hans skönlitterära och icke politiska böcker⁵ är essäsamlingarna *Tänkar om mitt Sverige* (1974), *Tänkar och tal* (1979) och *Kurs mot framtiden* (1981). *Så var det* (1983) och *Maktskifte* (1984) är skrivna i memoarform och beskriver ingående det politiska arbetet.

Värt att notera är att han stannade kvar i politiken åtskilliga år efter att han hade avgått som partiledare. Han fortsatte i riksdagen och kvarstod i riksdagsgruppens förtroenderåd.⁶ Det sista politiska uppdraget han hade var i Rikspolisstyrelsen 1985–1993. Han fortsatte att påverka partiet i den riktning han önskade, eftersom han hade skaffat sig gott inflytande efter sina år som partiledare. Ulf Adelsohn som efterträdde Gösta Bohman vid partistämman 1981, har i sin dagbok för åren 1981–1986 beskrivit detta.

Kraftmannen

Den här Bohman rör sig med en sådan frustande ungdomlighet att det nästan är oförskämt – en resande, rusande, rasande hållgångsmorfar som bromsarna tycks ha släppt på, en politisk arbetsnarkoman som pinnar på så det ryker om sulorna.

GITS OLSSON ÅTERGER I SVENSKA DAGBLADET EN INTERVJU MED BOHMAN DAGEN FÖRE

DEN UNGE MANNENS 70-ÅRS DAG

DET ÄR UPPENBART att det kan medföra vissa svårigheter att efterträda en partiledare som har suttit under elva år och därtill skördat stora framgångar. Och obekvämligheterna var ömsesidiga. Om detta skriver Ulf Adelsohn flera gånger: "det var självklart näst intill omöjligt för Gösta att ... plötsligt underordna sig en nyvald, 30 år yngre spoling."

I början av Adelsohns partiledarperiod är detta allra tydligast och till en början känner han sig något hämmad av situationen, "det är klart att det är lättare för mig att spela ut när han inte är där, det skall nog erkännas", även om han så småningom försonas med Bohman, allra mest uttalat är detta i dagboken hösten 1983: "nu är det dessutom mindre problem eller rättare sagt inga problem jämfört med hur det var tidigare" och "han sade också att han varit oerhört bekymrad när vi talades vid för två år sedan men att han tyckte att det hade gått över förväntan."⁷

Det är av lätt insedda skäl svårt för mig att skildra Gösta Bohmans *personlighet*. Jag får nöja mig med att återge de intryck jag har fått. "Ett notoriskt yrväder utan bromsar" löd omdömet från journalisten Gits Olsson.

Någon annan minns en annan sida: "med tiden lärde vi oss att jäklas. Han hörde taskigt när han blev äldre men ville gärna framstå som en riktig karlakt. 'Det där är väl bara skrävel', sa vi, och han blev så in i h-e förbannad!"

En tredje minns en historia som sägs vara sann om Gösta Bohman och hans tid i Stockholms fastighetsnämnd. När han avtackades från sitt uppdrag fick han med sig en kopia på ett protokoll där han genomgående hade reserverat sig mot allt – inklusive justeringen av protokollet. Avskedsgåvan skulle symbolisera hans konsekventa agerande i nämnden.

Hur det nu än var med den saken har det framstått rätt tydligt att ingen stod oberörd bredvid Bohman.

I artiklar och notiser framhävs ofta naturintresset och kärleken till skärgården. I hans memoarer är det uppenbart att skärgårdsön Sundskär var en plats för ro i sinnet och reda i tankarna. Dit hade han dessutom en gång farit i bräcklig segelkanot för att fria till sin Gunnel. Många av de politiska texterna utgår från något han funderat på eller iakttagit i skärgårdsnaturen. Inte så sällan ramades texten in med en betraktelse över någon fisketur eller en stunds avkoppling till tonerna av fågelsång i sundet, för att sedan raskt övergå till att avhandla någon av de aktuella politiska frågorna. I synnerhet hans söndagskrönikor i *Svenska Dagbladet* hade detta upplägg. Olof Palme beskrev dessa texter på ett träffande sätt: "Det knorpar en alfågel i viken. Jävla Palme!"

När jag frågar ett par av hans tidigare medarbetare får jag svar som tyder på att det var mer stimulerande och intressant än avkopplande och bekvämt att arbeta med Gösta Bohman,

för att uttrycka det milt. Han kunde vara omdömeslös, säga saker som var taktlösa. Gösta Bohman var dessutom alltid övertygad om att han hade rätt, och han avskydde att ha fel. Det var svårt att få honom att ändra uppfattning. Möjligen kunde han nyansera ursprungstanken något, men när han trodde på något var hans uppfattning bergfast.

Han var tävlingsmänniska. Om han åkte skidor ville han åka först, komma först i mål. Vid något tillfälle lär han ha förklarat sina höga prestationskrav med att han fick utlopp för något slags känsla av revansch gentemot fadern, som sällan uppmuntrade eller berömde honom.

I memoarerna tillstår han svårigheter med humöret: ”jag är inte alltid lätt att samarbeta med om man inte känner mig ... jag är spontan, het och lynnig i överkant ... jag har också andra egenskaper som talar för att ett samarbete kan leda till slitningar.”⁸ Skildringarna i *Så var det*, memoarer från främst partiledarperioden, ger sammantagna bilden av en rak, bestämd och något hetlevrad person, och Bohman tvekar inte att skildra sina vredesutbrott i samband med förhandlingar eller konflikter.

Det finns, såvitt jag kan se, en oemotsagd bild av Gösta Bohman som en politiker som är mer bestämd än kompromissande, mer självvårdig än eftertänksam.

Välfärdssverige på nedgång

FÖR ATT FÖRSTÅ de idéer Bohman förde fram, bör man känna till kontexten. Idéer uppstår inte i ett vakuum utan i relation till, sprungna ur eller som reaktion på det omgivande samhället.

Den tid när Gösta Bohman var partiledare är utan tvivel en av de mest turbulenta i modern svensk politik. Välfärdsstatens utbyggnad hade accelererat och visade inga tecken på att dra ner på takten. Den svenska levnadsstandarden var under 1960-talet högst i världen.

Den ekonomiska kris som kom förstärktes av de internationella tendenserna som påverkade hela världsekonomin. USA var i krig med Vietnam, Bretton Woods-politiken kollapsade och inflationen steg. Detta förvärrades av oljekriserna 1973 och 1979 och Sverige drabbades av stagflation, d v s att produktionsökningen var långsam samtidigt som priserna steg kraftigt. I skenet av de framgångsrika 1950- och 1960-talen

blev skillnaden extra kännbar. Björn Elmbrant sammanfattar 1970-talet i *Så föll den svenska modellen* med att det var den tid då den svenska modellens "leveransvillkor" i allt mindre utsträckning uppfylldes:

Företagen hade inte längre de gamla vinstnivåerna och kunde inte investera och skapa tillväxt som förut. *Staten* erbjöd inte längre politisk stabilitet och lika klara spelregler som tidigare. *Facket och arbetsgivarna* klarade inte alltid av att leverera arbetsfred och ansvarsfull lönebildning.⁹

Claes Arvidsson har skildrat svenskt 1970-tal och den ökade upplevelse av missnöje som gjorde sig gällande bland svenskarna. Vid en enkätundersökning 1970 framkom att människor i högre grad än femton år tidigare upplevde "olidliga förhållanden" inom ett brett fält av frågor samtidigt som det gick att bevisa att Sverige var rikare. Detta var den sk välfärdsparadox som 1970-talets politiker hade att tampas med.¹⁰

Bohman beskriver i ett tal i Helsingfors 1981 hur han hade upplevt 1970-talet. Det var, sa han, som att "vakna upp till en ny ekonomisk verklighetssyn". Tidigare regler gällde inte längre och den utveckling som hade förutsagts gick åt ett annat håll. "Inga av 1960-talets ekonomiskt-politiska recept passade in på verkligheten".¹¹

Enligt Elmbrant var Gösta Bohman den partiledare som bäst förmådde läsa av den ökande tveksamheten inför välfärdsstatens expansion. Detta kom till uttryck i plädering för människors förmåga att själva ansvara för sina handlingar och disponera över en större del av lönen.¹² Bohman skrev i sina memoarer hur han upplevde att partiet fångade upp en allmän efterfrågan på något nytt:

Om jag skulle sätta rubrik på 1970-talet, skulle det kunna vara ”den vaknande frihetens årtionde”. Inte enbart därför att vi moderater långt före alla andra drev frihetsförkunnelsen på det sätt vi gjorde. Utan därför att frihetskravet, som jag redan sagt, kom att ligga alltmer i tiden. Det blev ett allt starkare uttryck för att välfärdsstaten visat sig inte motsvara människornas förväntningar.¹³

Socialdemokraterna, anförda av LO, reagerade på förändringarna genom desperata försök att återta det politiska initiativet och införa reformer i socialistisk anda. Löntagarfonderna sades av Rudolf Meidner innebära att ägandet av produktionskapitalet flyttades till löntagarkollektivet från det privata ägandet. Inom vissa läger hos socialdemokraterna väcktes det även krav på att förstatliga bankerna, något som i flera år debatterades på socialdemokraternas partikongresser, men som aldrig blev praktisk politik.

Trots att den svenska modellen fortsatte att byggas, fanns det dock ett genomgående ideologiskt trendbrott som fick genomslag i hela västvärlden, något som resulterade i Margaret Thatcher och Ronald Reagans regeringar i Storbritannien respektive USA i skiftet 1970–1980.

Bohmans ideologiska genombrott kom också under denna period, när han på allvar kunde introducera de liberala värderingar som låg i linje med den ideologiska förskjutningen. Han ville att moderaterna skulle vara en del av de stämningar som präglade de flesta västerländska industrisamhällen och ansåg att behovet av reformism och nytänkande var påtagligt.

Han blev mer kritisk till den inåtvända konservatism som talade om nödvändigheten av att bevara eviga västerländska värden och han uppskattade inte att dess förespråkare skulle vara lite finare än andra, lite mer reflekterande än andra.

Bohman såg i stället till att återintroducera Hayek i svensk debatt och var entusiastisk. Han hade läst *Vägen till trældom* och var, enligt uppgift från en nära medarbetare, ”lycklig som ett barn”.

Den ideologiska brytningen markerades slutgiltigt i valet 1976. Efter 44 års socialdemokratiskt styre kunde folkpartiet, centern och moderaterna bilda en borgerlig regering. Den kom dock redan vid mandatperiodens början att tackla motståndningar som sedan kvarstod, främst mellan mitten (fp och c) och moderaterna.

En fråga som präglade hela 1970-talets debatt gällde kärnkraften. 1973 påbörjade centerpolitikern Olof Johansson en massiv kampanj mot kärnkraften. Ett par år tidigare hade full enighet rått i riksdagen då man beslutade att bygga elva kärnkraftsreaktorer, men kärnkraftsmotståndarna lyckades på kort tid formera ett brett stöd. Detta tillsammans med oljekriserna 1973–1974 och den därtill följande lågkonjunkturen medförde en mycket mer komplicerad bild med nya konfliktlinjer som skar tvärs igenom den traditionella höger–vänsteruppdelningen.

Sverige hade, som tidigare konstaterats, vid tiden för den nya regeringen under Torbjörn Fälldin (c) allvarliga ekonomiska problem. Olof Palme sade sig lämna över ett ”dukat bord” till regeringen Fälldin, men det var uppenbart att landets ekonomi var i kris. Trepårtiregeringen tog omfattande utlandslån och försökte med olika metoder stimulera det inhemska företaget och tillväxten.

Kärnkraftsfrågan blev det som splittrade den borgerliga regeringen. Efter en stormig presskonferens i september 1978, där de tre partiledarna hade olika budskap och till och med olika promemorior som delades ut, dröjde det bara en kort tid innan regeringen avgick i oktober 1978. Thorbjörn Fälldin

din begärde avsked och folkpartiet bildade minoritetsregering på egen hand. Ola Ullsten utsågs till ny statsminister.

1979 bildades ånyo en borgerlig trepartiregering. Inte heller den höll mandatperioden ut, utan sprack 1981. En mittenregering med folkpartiet och centern bildades.

Perioden innebar således en ideologisk förskjutning åt höger och såväl politiker som väljare upplevde den som stökig och orolig. Det välfärdssystem som hade byggts under flera år hade haft stöd av i princip samtliga partier. Dessa hade nu att hantera en brusten självbild som behövde revideras. Det rika och trygga Sverige började få problem. Dessutom infördes enkammarriksdagen, vilket gjorde att den parlamentariska situationen var ovan.

Idéer uppstår, som sagt, inte i ett tomrum utan som inspiration av eller reaktion på det omgivande samhället. I en internationell liberal trend, en allmän svensk åsiktsförskjutning som huvudsakligen rörde kritik mot välfärdsstatens oförmåga att leverera enligt förväntan samt pressat av de ekonomiska svårigheter landet led av – det var i detta samhälle Gösta Bohman blev en av de mest färgstarka och ideologiska av de svenska politiska ledarna.

Den nya otryggheten och den nya individualismen

Det är inte bara en kamp mot blanketter och krångel. Ytterst är det en fråga om att försvara den enskilda människan mot en allt starkare samhällsmakt ... Förvaltningen får inte betrakta medborgarna som sina tjänare. Förvaltningen *ska* tjäna medborgarna.

GÖSTA BOHMAN 1979¹⁴

JOHAN NORBERG SKILDRAR i *Den svenska liberalismens historia* hur Gösta Bohman i slutet av 1970-talet utvecklat sin kritik av statens roll: "det var inte bara så att staten hade misslyckats att lösa den ekonomiska krisen, staten var i själva verket orsaken till den." Enligt Norberg övergår Bohman från att kritisera enskilda företeelser till att bli generell systemkritiker.¹⁵ Det var alltså inte inuti systemet man skulle söka felkällorna.

1974 lanserade Bohman de båda begreppen *den nya otryggheten* och *den nya individualismen*. De båda uttrycken skulle följa honom under resten av partiledarperioden och utgjorde avstampet för hans politiska budskap.

Den nya otryggheten, som han menade hade brett ut sig i samhället, var intimt förknippad med förlusten av egenmakt. Bohman ansåg att den ökande förekomsten av politikerförakt var följden av att alltför många beslut låg hos det offentliga i stället för det privata: "i runda tal, två tredjedelar av den en-

skildes tillvaro bestäms ytterst av politiska beslut och bara en tredjedel av medborgarnas fria val och efterfrågan i förhållande till egna resurser.”¹⁶

När medborgarnas valfrihet blockerades var det för att politiker och myndigheter stod i vägen. På så sätt föddes besvikelser och irritation mot dem som hade makten.

Ur detta reste sig den nya individualismen. Enligt Bohman var den symptom på att människorna inte längre nöjde sig med kollektiva lösningar, eftersom de hade visat sig vara otillräckliga och otrygga. I stället måste politiken utformas efter de enskilda individernas önskemål.

Detta exemplifierades på flera områden, bl a när det gällde barnomsorgen där han argumenterade för föräldrarnas valfrihet: ”Det är föräldrarna själva som skall ges praktiska möjligheter att bestämma vilken tillsynsform som är bäst för deras egna barn. Föräldrarna måste också kunna välja mellan förvärvsarbete och hemarbete.” Bohman vände sig mot att valfriheten skulle begränsas till en enda barnomsorgsform: ”genom den ensida satsningen på barndaghem begränsas det ekonomiska utrymmet och därmed möjligheterna att tillgodose valfrihetskravet på andra vägar.”¹⁷

Man kan sluta sig till att Bohman inte skulle ha varit nådig mot förslaget om maxtaxa på dagis. Det handlar ju om precis detta – att genom en avgiftsgräns satsa skattepengarna för barnomsorg på en enda tillsynsform. För de föräldrar som vill något annat återstår att själva betala, utöver de skattepengar som redan har erlagts.

Alva Myrdal presenterade 1969 sin jämlikhetsrapport som bl a ställde krav på en jämlik uppväxt och avindividualisering i skolan. Den jämlika uppväxten ifrågasatte föräldrarnas rätt att ha barnen hemma eller i andra barnomsorgsformer än den planerade obligatoriska förskolan.

Bohman drog en skiljelinje mellan dem som ansåg att frihetens försvar stod över alla andra samhällsmål och dem som ansåg att frihetskavet var underordnat kollektiv handlingskraft. Själv sällade han sig till de förra. Bohman argumenterade också för ett krav på jämlikhet men menade att om, och han underströk om, de två kraven på frihet respektive jämlikhet skulle komma i konflikt med varandra, skulle han prioritera frihetskavet.

I konsekvens med detta ville han således, utöver de rättigheter han ansåg vara fundamentala, också garantera medborgaren "föräldrarnas rätt till vårdnad om sina minderåriga barn och rätten att handha deras fostran i tros- och livsåskådningsfrågor". Bohman ville att denna frihet skulle garanteras i grundlagen.

En friskoledebatt mellan Gösta Bohman och Alva Myrdal ligger på min tio-i-topp-önskelista över politiska debatter som borde ha ägt rum.

1980 handlade argumentationen inte bara om valet av barnomsorg. Bohman höll tal i Helsingfors och gav där en väl utvecklad bild av vad den nya individualismen innebar, och hur begreppet för hans del också tagit sig allt mer konkret form. Mer övergripande frågor som uppfattningen om livskvalitet och arbetsuppdelning i familjen åberopades: "även där måste valfriheten sättas i centrum och jämställdheten uppfattas som lika självklart som i arbetslivet och i samhället i övrigt. Lika väl som skilda individer ställer olika anspråk på begreppet livskvalitet, ställer också skilda familjer olika anspråk på detta begrepp."¹⁸ Från att ha betonat individualismens praktik i fråga om val av barnomsorgsform, fogades nu begreppet *livskvalitet* till individens fria tolkning.

Trots att det har gått över 25 år sedan Bohman lanserade begreppen är de fortfarande aktuella. Samhället i dag präglas

av nya klasskillnader, där jag tror att skillnaden går mellan dem som uppfattar sig kontrollera sina liv och dem som inte kan göra det. Även om jag inte vet vad som händer nästa år kan jag ändå känna mig förvissad om att hitta meningsfull samsättning och klara av mina räkningar. För många är den vissheten en utopi.

Gunnar Hökmark brukar ibland berätta om barnfamiljen där den yngste kommer hem och har tappat en vante vilket förorsakar oro i familjen därför att den saknar ekonomiska marginaler. Där skillnaden mellan att gå plus eller minus i hushållsbudgeten är hårfin och där ett inköp av nya vantar kan utgöra den skillnaden. Exemplet äger relevans, och i mitt volontärskap hos Stadsmissionen har jag mött många sådana familjer. För dem präglas tillvaron av den otrygghet som Bohman beskriver:

När det s k samhället, det vill säga stat och kommun, trots allt högre skatter – inte sällan på grund av sådana – misslyckats i sina åtaganden, då har den enskilde kommit att stå ännu mera otrygg i löftedjungeln än på den tid då han med egna medel och egna krafter hade att ta ansvar för sin tillvaro.

Enbart känslan av otrygghet blir förlamande för de många som finner att deras rörelsefrihet blivit alltmer begränsad och deras handlande underkastats allt längre gående kontroll- och övervakningsåtgärder. Begränsad frihet kunde många måhända till nöds ha stått ut med, om de samtidigt kunnat övertygas om att trygghetsgarantierna därmed förstärkts.

Men när detta inte blivit fallet, när osäkerheten i stället ökat och snabba kastningar och förändringar i politiska beslut underminerat den trygghetskänsla och fram-

tidsoptimism vederbörande sökt, då har frihetsbegränsningarna framstått som allt mindre uthärdliga ... I dag kan vi rentav tala om en ny fattigdom – för dem som på grund av höga skatter inte själva kan klara av sin ekonomi, sin hyra och sin mat.¹⁹

Socialdemokraterna och folkpartiet såg en gemensam fiende i de bohmanska försöken att gå in i debatten från oväntat håll. Begreppet ”högerspöket” kommer från 1970-talet och beskriver socialdemokraternas försök att skrämmas med att de borgerliga ville rusta ner välfärdsstaten och därmed tryggheten. I riksdagsdebatten 1974, då Bohman talade om ”den nya individualismen” replikerade Olof Palme surt att ”den nya individualismen är inget annat än den gamla egoismen”.²⁰ Ola Ullsten menade att ”moderaternas prat om en ny individualism är ett verk av moderaternas smarta marknadsförare. ... När moderater talar om att värna om individens frihet så handlar det om de vassa armbågarnas frihet.”²¹

1981 tillfrågades Bohman om det bekanta högerspöket hade spelat ut sin roll. Bohman svarade raljant att det tycktes honom svårt att tala seriöst om termen av ett spöke då partiet hade stöd av mer än en miljon väljare. Han konstaterade torrt att ”då skulle det ju finnas en miljon högerspöken här i landet”. Han menade att överklassen inte omfattade mer än några tiotusental människor och att partiet hade fått karaktären av folkrörelse med bred social bas.²²

Men högerspöket tycks i någon mån fortfarande sväva som en mörk skugga kring moderaterna. Vänsterretoriken är densamma, att Palme ersatts av Persson har inte gjort någon skillnad. Budskapet till väljarna är ändå att den gamla högern är egoistisk överklass. Och moderaterna är mer defensiva än offensiva, tyvärr. Att moderater tycker om frihet har gått fram.

Men att det är en frihet oavsett klasstillhörighet eller inkomstskillnader tycks vara svårare att förmedla.

Det är inte konstigt att vänsterns tal om trygghet och jämlikhet lockar många. Trygghet är en bristvara. Men den förklaringsmodell som används från vänsterhåll handlar om att någon har skott sig på de otryggas bekostnad. Så skapas hat och avund som närms av den egna otryggheten. I falsk tro på att en större välfärdsstat skall skapa rättvisa stöder många således den politik som får rent motsatt effekt. Beroendet av staten växer, otryggheten och orättvisorna blir ännu större. Och möjligheten att själv påverka och förändra sin situation – egenmakten – blir allt mindre.

Egenmakt à la Bohman

Inre styrka är det helt avgörande för människans möjligheter
att åstadkomma någonting.

GÖSTA BOHMAN 1981

Om en människa tilltros att själv kunna avgöra vad som är rätt och riktigt, måste hon också ha friheten att göra det. Det talas allt mer om empowerment och egenmakt i dagens debatt. Men kraven på egenmakt har kommit från delvis olika utgångspunkter. Lars Trägårdh skriver i boken *Empowerment och egenmakt* om detta. Människans möjlighet att ha grepp om sitt liv är det gemensamma, men synen på hur detta skall uppnås har skiftat. Från högerhåll har det handlat om att kritisera staten och regeringars kontroll och styrning av människors liv medan andra rörelser har väckt krav på mer fördelningspolitik och ökade resurser.

Gösta Bohman införde sin tolkning av begreppet på sitt vanliga självklara sätt. För honom stod varken staten eller politiken i centrum, utan människan. Och vad människan lyckades åstadkomma var viktigt i relation till någon annan än henne själv och hennes egna förutsättningar. I en intervju re-

fererade han till en skärgårdsbok av Benedict Zilliacus. Där berättas den uppbyggliga historien om fiskaren Janne Andersson, som trots en förlamad arm, ett halvförlamat ben och ett näst intill blindt öga lyckades försörja hustru och tio barn på sitt fiske utifrån erbarmliga förutsättningar. Hans slutsats var att människans inneboende styrka kunde föra henne långt, och tillräckligt långt utifrån hennes egna förutsättningar.

Det går alltid att se saken på flera sätt. Man kan hävda att Janne Andersson tillhör en svag grupp och därmed skall ha socialbidrag, barnbidrag och arbetsskadeersättningar, vilket är det vanliga. Det är ingen slump att löpsedelsretoriken handlar om hur någon blivit offer, drabbad, kränkt. Ju mer synd om personen, desto mer uppmärksamhet och i förlängningen mer skattepengar från politikerna. Men man kan också se att Janne Andersson är en sjujåkla karl som utifrån sina förutsättningar gör en alldeles fantastisk bedrift. I vissa fall kanske det politiska resultatet skulle bli detsamma, eftersom politiken skall inrikta sig på att ha en tydlig funktion som skyddsnät. Men mellan de båda synsätten är det en himmelsvid skillnad. Det ena sättet bejakar varje persons potential, medan det andra förnekar betydelsen av den egna kraften och viljan.

Bohman hänvisade också till handikappidrotten där han hade mött handikappade som rasat över att bli behandlade som personer i en homogen grupp. Detta, menade Bohman, "är ett förhållningssätt och en politik som är intellektuell ohederlig".²³

Aversionen mot grupptänkande gjorde att Bohman också argumenterade för att klassfrågan i ett modernt perspektiv borde överges som konfliktteori. Det var nya olikheter och klyftor som präglade Sverige och det kunde inte lösas genom att man höll sig fast vid idéer om klassrevolutioner:

Klassamhället – och därmed klasskampen – borde vara förvisad till historiens bekanta papperskorg. De olikheter som präglar dagens Sverige är inte längre klassolikheter. De kan i vissa fall vara större, djupare och svårare än de som karakteriserar det gamla klassamhället. Men de är helt annorlunda och måste därför lösas på annat sätt och med andra medel än klasskampens. Genom politiskt engagemang, politisk övertygelse, politiska kunskaper och politisk information från företrädare för de politiska partierna.²⁴

Jag deltog under våren 2000 i ett TV-soffeprogram från Utbildningsradion. Diskussionen skulle handla om samhällsklasser och jag hade, övertygad om att det förhöll sig så, bestämt mig för att argumentera för att klassmedvetandet hade ersatts av något annat. Jag hade fel. En liten undersökning av tre personer jag kom i kontakt med innan inslaget sändes – taxichauffören, sminkösen och en praoelev – fick mig att ändra uppfattning. De svarade samtliga när jag frågade att de upplevde sig tillhöra en klass i samhället.

På Ung Vänsters hemsida är klasstänkandet påtagligt:

En del undrar varför vi tjarar om överklassen. Under större delen av nittioalet har många i Sverige fått det sämre. Hundratusentals människor har blivit av med sina jobb. Skolorna slits ner och lärarna blir färre. Fridsgårdarna stängs och sjukvården börjar kosta. Hyrorna höjs och ersättningen för arbetslösa sänks ... Överklassen har gjort oss fattigare, tagit makten ifrån oss, ljugit och bedragit.

Det Ung Vänster kallar överklass bär inte skulden till att människor mister jobbet och att sjukvården blir dyr. Problemet är

inte att förmögna människor har mycket pengar. Frågan är snarare: varför kan inte fler människor av egen kraft och av eget arbete göra en klassresa? Varför kan inte fler människor arbeta ihop en förmögenhet?

Någon intelligent person frågade en gång om det inte var så att klassamhället i Sverige blivit ersatt av ett kastsamhälle. I ett klassamhälle går det att göra klassresor, men i ett kastsamhälle förblir man i sin kast hela livet. Man kan inte förändra sin situation. Och vid en jämförelse med exempelvis USA kan man se att den sociala rörligheten är låg i Sverige. Det är fullt möjligt att öppna kontor på Fifth Avenue även om man är upp vuxen i Harlem, och det händer. Men jag vågar påstå att det är mycket få människor från Tensta som lyckas komma in i sammanhangen kring Stureplan.

De problem Ung Vänster identifierar är påtagliga och uppenbara. Men den analys de gör handlar inte om behovet av ökad social rörlighet eller möjligheter till utövande av egenmakt. I deras värld handlar det om fördelning och nollsummespel. Och i nollsummespel måste det alltid finnas svaga människor.

Klassamhället har inte försvunnit. Det går inte att förvisa något till papperskorgen som i högsta grad är levande i folks medvetande. Men Bohman har rätt när han hävdar att konfliktlinjerna har förändrats. Arbetarklass är vi allihopa som arbetar. Den sociala medelklassen vill hellre vara arbetarklass än arbetslös. Och överklassen mår fortfarande bra, som det står på Ung Vänsters affischer. Men vem bryr sig om överklassen? Den klarar sig alltid. Synd i stället att det inte är fler som gör det. Men det är möjligen inget Ung Vänster har reflekterat över.

Åt envar frihet och ansvar

Människor är individer, skall vara individer och
behandlas som individer

GÖSTA BOHMAN

BEGREPPET *den nya individualismen*, som Bohman lanserade, var viktigt för att diskutera synen på människan och den frihet hon behövde. Men det var också en "frihet under ansvar", den valslogan som skulle användas av moderaterna under Bohman. *Empowerment* lösgör inte bara människor, den gör också människor starkare och mer förmögna att ta ansvar. Frihet föder ansvar, skulle man kunna säga.

Bohman byggde sin liberala människosyn utifrån Mills tes att "om en människa bara har ett rimligt mått av sunt förnuft och erfarenhet, så är hennes eget sätt att forma sitt liv det bästa, inte därför att det i och för sig skulle vara bäst utan därför att det är hennes eget sätt".²⁵ Idén bygger på att alla är jämlika i den betydelsen att alla individer har tolkningsföreträde på sin egen uppfattning och sina egna intressen.

Människan beskrivs varken som perfekt eller svag av Gösta Bohman. I ett tal på Moderata Ungdomsförbundets stämma

1981 tecknar han människan så som väl rustad att fatta beslut på förnuftig och individuell basis. Han påpekar emellertid att människor kan göra tankefel och att man med hänsyn till detta måste bygga och utveckla samhället i en överblickbar takt.²⁶

Även om människor behandlas som jämlikar får detta inte innebära att människor alltid behandlas lika. En alltför likriktad behandling av människor leder till ett orättvist tillstånd där individens möjlighet att själv välja sin livsplan blir starkt begränsad. Människan måste alltid betraktas som den unika individ hon är, vilket gör att statens roll i samhället måste vara baserad på en hänsyn gentemot de olikheter som finns.

Bohman såg samhället som en sammanslutning av självständiga individer, där var och en handlar rationellt och i linje med egna önskemål. Samhällets uppgift är att upprätthålla de fördrag eller kontrakt man slutit med det gemensamma samhället. Det kräver också att individerna har en fri spelplan, och kan göra överenskommelser med varandra. Gösta Bohman var inte bara positiv till marknadsekonomi. För honom var den självklar i ett individualistiskt samhälle. Inte en följd av, utan den grundläggande förutsättningen, för en liberalisering. Människors fria val i samverkan skulle utgöra den bästa miljön för livsprojekt, förverkligande av drömmar och egna val.

De andliga och materiella behoven skulle överlätas åt den egna friheten. Den bohmanska synen på frihet och ansvar skulle, såvitt jag kan se, även gälla i fråga om upplevelser av konst och kultur:

Konst är konst – l'art pour l'art – och det är den enskilda själv som skall svara för sin konstuppfattning. Den kan därför vara varken entydig eller oföränderlig.

GÖSTA BOHMAN I SYNPOINT 6/7 1981

I ett tal på Moderata Ungdomsförbundets stämma i Göteborg den 21 november 1980, utvecklar Bohman sina resonemang mot en elitistisk kultursyn:

När vi moderater exempelvis förespråkar en friare radio och television, utgår vi ifrån att medborgarna själva har förmåga att välja vad de vill se och att de själva skall bestämma vad de bör se. Inte företrädare för en kulturarbetarelit, som utnämnt sig till övertyckare.

Vi förnekar ingalunda riskerna för en förflackning av kulturlivet. Vi vill inte försvara ett oetiskt och oestetiskt kulturutbud med inslag av våld och pornografi. Men det är inte människors fel om kulturlivet blir ensidigt eller fattigt. Det är ett resultat av en samhällsutveckling som, när den begränsat individens ansvarstagande till smala sektorer av den egna tillvaron, också försvagar hennes vilja och motiv för att bredda sin intellektuella utveckling. Ett rikt och utvecklande kulturliv kan bara frodas i ett öppet samhälle, där mångfalden i sig stimulerar den enskilde och där friheten ger människor allt större motiv för att vidga sina referensramar. Botemedlet mot kulturell förflackning kan därför inte vara att ta ifrån människan inflytande och ansvar också över detta område. Receptet måste vara att minska förmyndandet på andra områden i stället för att vidga det till nya. Detta måste vara en central del i moderat kultursyn.²⁷

Hans inställning tycks vara att ansvaret för utbudet bör läggas på de enskilda individerna, vilket är helt i enlighet med den människosyn han företräder. Ingen annan vet bättre än den enskilde och den enskilde är också fullt kapabel, myndig och moraliskt bäst på att välja sina egna upplevelser. Den "elit"

han refererar till har inte legitimitet att välja åt invånarna.

Bohman tog ofta sin utgångspunkt i de så kallade svaga grupperna för att klargöra sitt avståndstagande mot grupp tänkande. Så även i resonemanget om frihet och ansvar. I slutet av juli 1979 inbjöds journalister att besöka Bohman på Sundskär. En av frågorna gällde Bohmans syn på den sociala utslagningen. Han vände sig mot synen på handikappade som uträknade ur samhället: "för den utslagna människan själv är det en katastrof", säger han. "Men jag vägrar att tala om de utslagna som en kategori. Alla är olika människor. Det finns många människor med svåra handikapp som kan leva ett mycket rikt liv."²⁸

Denna argumentation förstärks ett par veckor senare på ett valupptaksmöte i Helsingborg. Han menade att en av de viktigaste valfrågorna gällde den sociala tryggheten men betonade att grupp tänkandet var onyanserat och oriktigt:

De som inte kan klara sig utan vår hjälp skall aldrig behöva tvivla på att de får den hjälpen när de behöver den ... Men även här har vi anledning att vända oss mot gruppering av olika människor i kategorier som betraktas som lika och ensartade. Även de människor som på ett eller annat sätt är handikappade i livet är individer med skilda förutsättningar att göra insatser efter sin förmåga i olika hänseenden. Man har inte rätt att skära alla efter en kam.

Det är fråga om individer, som i regel inte begär något bättre än att var och en får göra en insats bland sina medmänniskor efter måttet av sin förmåga. De måste ges ökade möjligheter till det rikare liv de därigenom kan uppnå. De måste också kunna välja vård och service. Deras liv skall inte helt formas av planerare och myndig-

hetspersoner. De skall med andra ord få välja livsmönster och ge begreppet livskvalitet det innehåll som de vill och har möjlighet till.²⁹

Det sociala skydds nätet kräver således lika mycket av pluralism och valfrihet som samhället i övrigt. Varje människas frihet är central. Det medföljandet ansvaret skulle inte normeras av något annat än den enskilde individen. Så kallade "svaga grupper" skulle inte behandlas som en ansiktslös skara med identiska behov till vilka man gav lika mycket eller lite frihet eller ställde lika lite eller höga krav på eget ansvar.

Det var inte bara på grund av att det inte var rättvisande mot människornas individualitet man borde undvika det kollektiva tänkandet, menade Bohman. Det finns även inbyggda risker i det kollektiva tänkandet som hotar det individuella förnuftet: "Människan som kollektiv varelse kan vara farlig, hon faller lätt för hysteriska massreaktioner." Bohman gjorde paralleller till historien och menade att några av de grövsta brotten har begåtts då enskilda individer har kunnat använda kollektivet som medel. Han exemplifierade med Hitlers judeutrotning som byggde på ett kollektivt grupptänkande som tog sig värsta tänkbara uttryck, "trots sin uppenbara orimlighet".³⁰

Bohman menade också att risken med grupptänkande är att politiken blir orättvis och samhällsklimatet kallt.

Vi vänder oss emot grupptänkande i det moderna samhället. Pensionärer, löntagare, villaägare, hyresgäster, TCO-folk, LO-folk och SACO-folk, och andra liknande grupperingar. I detta världens snart mest genomorganiserade land kommer alltför lätt individerna i skymundan ... Och dessa grupper spelas ofta ut mot varandra. Ett gruppssamhälle blir på det sättet lätt ett konfrontatio-

nernas samhälle och ibland också ett avundsjukans samhälle. Vad den ena gruppen lyckas tillförsäkra sina medlemmar måste den andra gruppens medlemmar också få.³¹

En politik som inte förmår avgränsa sitt uppdrag, utan bygger sitt mandat på enskilda intressegruppers krav, blir varken stark eller rättvis.

Under våren 2000 diskuterade kommunfullmäktige i Uppsala ett lån till en basketförening. Ett fyrtiotal vuxna kvinnor hade ett fritidsintresse som blivit så kostsamt att budgeten spruckit. Kommunen ombads att bidra med ett lån, som beviljades. "Det är inte mer än rättvist", hävdade någon debattör med hänvisning till baskettjejernas vilja att såväl betala tillbaka, reda ut sin ekonomi som att göra PR för kommunen genom att spela på elitnivå. "Småaktigt", tyckte en annan som ansåg det vara onödigt med lån, "jamen, varför inte ge de fina tjejerna den begärda summan som bidrag i stället?"

Klart att grabben skall ha en ishockeyrink. Klart att det finns pengar. Men är det rättvist?

I skattepolitiken finns en vilja till omfördelning och utjämning mellan medborgarna. De som har mer pengar skall dra ett större lass än de som har mindre. De starka skall hjälpa de svaga. Den praktiska tolkningen förfelar dock lätt sitt syfte. För inte är det väl meningen att alla, oavsett inkomst, skall vara med och betala för endast någرا fritidssysselsättningar?

De personer som skriver på debattsidorna och sitter på läktaren i TV:s *Nattöppet*, är personer som kan konsten att formulera sig. Deras argument når fram, och politiker påverkas av dem. Effekten har blivit något slags bakvänd Robin Hood-politik, där låginkomsttagarna betalar till dem som redan har, eller åtminstone till dem som ropar högst. För när såg ni se-

nast en ensamstående trebarnsmamma från Rosengård sitta hos Sverker Olofsson och berätta om varför just hennes grupp behövde mer pengar? Och när kom det senast en motion till kommunfullmäktige från barnfamiljen som lever på existensminimum, om hur de anser att kommunen borde prioritera pengarna? När hörs de som, utan att vinna något själva, får betala för att kommunens politiker inte vågar vara snåla när det kommer förfrågningar från allehanda intressegrupper?

De som inte klarar av att formulera sig om varför just deras grupp skall ha ett extra bidrag eller bli beviljad ett extra lån blir utan. Och så kommer det sig att de som lever på marginalen ändå betalar in till samma skattkista ur vilken politiker finansierar allehanda särintressen till dem som lobbats bäst.

I diskussionen om lånet till basketföreningen väcktes försvunnen frågan om de vuxna kvinnorna inte kunde ordna sponsring eller med hjälp av egna medel finansiera kostnaderna. Det är ju ändå så att rätt många tar eget ansvar för att bekosta sin fritid, de betalar själva CD-skivor, makramékurser och Internetsurfande. De som ville bevilja lånet talade harmset om att dessa kvinnor faktiskt inte hade tid att söka sponsring. Uppenbarligen hade de dock haft tid både med träning och uppvaktning av enskilda kommunpolitiker för sin sak.

Någon hävdade dessutom att det här inte skulle betraktas som prejudicerande. Det finns alltså inte bara ett slags skevhet i systemet, där vissa fritidssysselsättningar belönas högre än andra, utan också en uppfattning att politiker inte har någon skyldighet att bete sig konsekvent, utan godtyckligt kan dela ut julkappar efter dagsformen. Som något slags *Vem vill bli miljönär?*

Men någonstans måste gränsen dras. Och eftersom det finns en begränsad mängd pengar att använda, måste man prioritera. Alltför många politiker blir, i sin rädsla för att kal-

las småaktiga eller snåla, jultomtar och bank i ett. Så vem är förvånad över att pengarna inte räcker till?

Pomperipossa i Monismanien

Människor som arbetar och sliter har inte många kronor kvar när det nödvändigaste är betalt. Därför var det kanske inte så konstigt att Anne Wibble hånades när hon sa att alla borde ha en årslön på banken. Reaktionen var naturlig i ett land där befolkningen lever ur hand i mun, av den enda anledningen att det inte finns några pengar kvar när månaden är slut.

MARIA RANKKA I DEN NYA FATTIGDOMEN

DISKUSSIONEN OM EGENMAKT och förhållandet mellan individ och stat blir kanske mest tydligt problematiserad i skattefrågan, där storleken på skatteuttaget från medborgaren i viss mån kan sägas definiera självbestämmandet. Bohman diskuterade frågan utifrån sitt resonemang om egenmakt – är det riktigt att lejonparten av ens pengar handhas av någon annan?

Den egna maktens fiende var bland annat den höga marginalskatten. Den ledde till en ökning av svartjobb och en minskning av officiellt arbetade timmar. För många var det helt omöjligt att medelst extra arbete skaffa sig större marginaler och ökad trygghet.

Astrid Lindgren blandade sig i debatten genom att i *Expressen* publicera sagan om häxan Pomperipossa i Monismanien. Sagan handlade om författarinnan själv när hon fick 102 procent i marginaleffekt och många fick efter publicerandet upp ögonen för det orimliga skattesystemet.

Bohman noterade regeringens ökade intresse för att agera i frågan efter Lindgrens artikel: ”Jag tycker att det är oroande att först när en folkkär författarinna tar upp denna fråga, reagerar regeringen. Egenföretagarens helt orimliga marginalskattesituation har ju varit föremål för rader av aktioner från olika håll.”³² Han menade vidare att det var troligt att socialdemokraterna ansett det otaktiskt att stöta sig med den folkkära Astrid Lindgren alldeles före valet.

Det tycktes dock som om det hade krävts fler folkkäras agerande i frågan. Marginalskatterna översteg i början av 1980-talet 80 procent. Det är fortfarande svårt att jobba extra för att få mer pengar. Men namnet ”pomperipossaeffekter” lever kvar.

Det var långt ifrån lätt för Bohman att få med sig de egna för en konsekvent skattesänkarpolitik. Han vädjade i åtskilliga brev till moderata förtroendevalda i kommuner och landsting att agera lokalt i enlighet med vad som fördes fram av partiet centralt i skattefrågan.

De snabbaste skattestegringarna har vi länge haft på den kommunala sidan ... Ca 80 procent av de kommunala utgifterna anses vara avhängiga av beslut som fattas av regering och riksdag ... Det får inte byggas några vattentäta skott mellan partiets handlande på riks-, regional- och lokalnivåer. Vi måste se till, att vi får en väl samverkande enhet, där rikspolitiken tar hänsyn till kommunalpolitiken i samma utsträckning som kommunalpolitiken tar hänsyn till rikspolitiken. När detta gäller skattepolitiken är detta viktigare än någonsin. Förtroendet för vår skattepolitik är beroende av att partiets verksamhet på rikspanet stämmer med handlandet på det kommunala planet – särskilt viktigt är detta givetvis på orter med borgerlig majoritet.³³

Bohman signalerade därmed inte bara att han behövde kommunal- och landstingspolitikernas uppbackning utan att han dessutom uppmärksammat den nya situation kommunerna hamnat i som följd av de nya uppgifter och utgiftsökningar de ålagts.

Förhållandet mellan Gösta Bohman och ungdoms- och studentförbunden var i skattefrågan inte heller okontroversiell. Det är inte den skillnad som gör sig gällande i nutida sammanhang, då Moderata Ungdomsförbundet i sina motioner till partistämman vill förmå partiet att verka för radikalt lägre skatter och därtill ett enhetligt inkomstskattesystem.

Vid mitten av 1970-talet var det Gösta Bohman som fick ta emot kritik från såväl ungdomsförbund som studentförbund för sina idéer att sänka skatten, i deras tycke, alldeles för mycket (!). Dessutom uppfattades partiets sätt att driva skattefrågan av MUF som alltför tekniskt och komplicerat. MUF var på den tiden rätt vänstervridet, fångat av dåtidens 68–70-rörelse och det förargade Bohman att kritiken från MUF kom från vänsterhåll. I slutet av 1970-talet sällade sig dock de båda förbunden till den bohmanska linjen och det var också där Bohmans arv skulle bli mest uppmärksammat och utnyttjat under åren efter hans partiledarskap.

Rätten till frihet

Förmänskliga staten i stället för att förstatliga människan.

GÖSTA BOHMAN, BANDAT FÖREDRAG FRÅN 1981

DET BORDE VARA en mänsklig rättighet att slippa regn på semestern. Eller borde det inte vara så att man hade rätt till en extra helgdag, åtminstone om vintern? Rättigheter åberopas i tid och otid, och inte alltid i så uppenbart orimliga ordalag. Tyvärr är de som ropar på rätt och rättvisa för det mesta bara inriktade på att söka mer för just sin grupp, som basketföreningen i Uppsala. Men det finns en intressant diskussion om fri- och rättigheter som förtjänar seriös behandling. De utgör ju faktiskt kärnan i de gemensamma spelreglerna i samhället och basen för individens frihet.

Våren 1976 lade regeringen en proposition i riksdagen med anledning av 1973 års fri- och rättighetsutredning. Gösta Bohman menade i ett markant ideologiskt tal att fri- och rättigheterna inte fick urholkas därför att det skulle leda till att begreppet demokrati miste i innehåll. Han menade att demokratin i sig bjöd ett bättre skydd för individens frihet än

något annat statssystem.

Bohman varnade dock för att den maktutövning som skapas i en demokrati inte kan släppas lös: ”därmed är inte sagt att en stat som är demokratiskt legitimerad genom öppna och fria riksdagsval automatiskt garanterar att den enskilda friheten aldrig någonsin träds förnär. I själva verket måste varje maktutövning kontrolleras och balanseras.”³⁴ Kontrollen skall effektivt förhindra att någon mer eller mindre tillfällig folkmajoritet kan inskränka de grundläggande mänskliga rättigheterna. Bohman företrädde alltså synen på en stat som var begränsad till sina befogenheter.

Även detta var en konsekvens av den bohmanska egenmakten. Han försökte diskutera en begränsning av demokratin i betydelsen färre beslutsområden, men han fick dåligt gensvar. Han var en av de första som väckte och drev frågan kring beslutsfattandets begränsning. För många var det en ovan tanke, och ett stort steg från den gamla ordningen, där den politiska elitens begränsningar var få och odefinierade. Gunnar Heckscher, tidigare partiordförande, kritiserade i bakgrunden och menade att det inte fanns något självändamål i att begränsa riksdagen och kommunernas makt. Men Bohman ställde de väl motiverade frågorna kring hur långt det är rimligt att politiken fattar demokratiska beslut. När förlorar friheten och valfriheten sitt innehåll?

De demokratiska spelreglerna i sig utgör ju inget skydd mot otrygghet och förlorande av egenmakt, som vi har sett exempel på. Det är ju faktiskt så att min egenmakt blir mindre om jag, i stället för att disponera hundra kronor själv, måste rösta om de skall läggas på det ena eller det andra. Får jag behålla pengarna har jag ju rimligen den största graden av egenmakt och kan, utifrån mina egna behov och önskemål, lägga dem där jag anser det bäst.

I dag är frågan om politikens begränsningar i högsta grad närvarande i debatten, och de flesta borgerliga partier driver frågan ur något perspektiv. Tyvärr är det få som orkar vara konsekventa – många väntar på att någon annan skall ta första spadtaget och avskaffa en annan nämnd eller ett annat bolag. Att börja själv är motigt och otacksamt. Det tycks alltid finnas någon annan fråga som känns mer angelägen, och så rullar det på med fler beviljade ”rättigheter” och krav.

”Vårt uppdrag är ett motuppdrag” menade tidigare MUF-ordföranden Fredrik Reinfeldt och syftade på att den moderata politiken skulle resultera i mindre politik, färre beslutsområden och färre politiker. Det vore inte så dumt om fler moderata politiker levde efter den devisen.

Den ljusnande framtid är vår

– Ja. Domedagsprofeter finns det nog av. Visst har vi många allvarliga problem i vårt samhälle och ute i världen – och dom ska vi lösa. Men då måste man också tro på människorna och lita på deras förmåga. ... I stället för mer makt åt politiker (överstruket och ändrat från ursprungligen ”pampar”, förf anm), och byråkrater vill vi och de andra borgerliga partierna ha decentralisering och valfrihet. Fler människor ska bestämma mera själva. Och så ska vi sprida ägandet, inte samla allt i jättefonder, som Rudolf Meidner och Palme vill. Några få i toppen får ännu mera makt, det är fel.

GÖSTA BOHMAN SVARAR PÅ FRÅGAN ”TROR DU PÅ FRAMTIDEN, GÖSTA BOHMAN?”, STÄLLD AV

MATS JOHANSSON FÖR *BORGERLIG FRAMTID*, MUF I STOCKHOLMS KAMPANJTIDNING.³⁵

TROTS SIN KONSERVATIVA inställning till erfarenheternas betydelse, är Bohman ofta optimist inför teknisk utveckling, något som tar sig uttryck i kritik mot dem som vill hindra eller fördröja utvecklingen. Bohman varnar för verklighetsfrämmande utopier som han tror kan förhindra en naturlig samhällsutveckling men också verka hämmande mot enskilda individer.

Bohman har dock en negativ inställning till alltför snabba förändringar. I diskussionerna om Vietnam återkommer han ofta till revolution som ett dåligt sätt att förändra samhället. Risken med den typen av förändringar, menar han, är att revolutionen slår tillbaka, inte sällan genom olösliga inbördes konflikter: ”de äter till sist sina egna barn.”³⁶

Han varnar också för en smygande utveckling avseende maktförskjutningen i samhället. Det är ingen som tror att allt sker över en natt, menar han, men i utvecklingen i sig finns inbyggda risker som hotar den enskildes frihet: ”dessa friheter

skulle successivt kunna naggas i kanten genom en samhällsutveckling som steg för steg, dag för dag ger överheten och övermakten ökande befogenheter på de enskilda medborgarnas bekostnad." Bohman varnar för att en regering med riksdagsmajoriteten i ryggen i sin fartblindhet kan komma att skapa ett samhälle ingen hinner överblicka konsekvenserna av.³⁷

I debattartikeln "Moderat konservatism" från 1971 skrev han om sina farhågor:

I dagens och morgondagens värld finns risk för att forskning, teknisk utveckling, datasystem och en allt längre gående byråkratisering leder till att den enskilde individen får mindre betydelse än tidigare. Människans rörelsefrihet och miljö påverkas av nationella och internationella faktorer som hon inte råder över. Natur- och miljöförstöring kommer att få skrämmande konsekvenser för de kommande generationernas samhälle om vi inte lär oss att i tid bekämpa dem.³⁸

Det var dels en rädsla för att forskningen och utvecklingen skulle kunna leda fel. Dessutom visar Bohman exempel på en värdekonservativ invändning mot industrialismens miljökonsekvenser. Det är dock något jag inte har kunnat upptäcka för resten av perioden.

1976 vänder han sig mot "datorutvecklingen som ger enorma möjligheter för ett genomkontrollerat och genomreglerat samhälle".³⁹ Men för att förstå Bohmans farhågor bör man komma ihåg att det inte fanns en tanke på att det skulle komma att finnas en dator i vart och vartannat hem. De datorer som då fanns att tillgå var stordatorer som med intresse diskuterades av statliga myndigheter.

I ett tal i Stockholm i oktober 1980 nyanserar han bilden av

datorutvecklingen något. Han understryker att den är oundviklig men att den rymmer både oanade möjligheter och risker, som han påpekat redan 1976. De kontrollmöjligheter datorn erbjuder kan användas såväl till både gott och ont – å ena sidan kan människorna genom ökad insyn och effektiv information kontrollera och på ett annat sätt engagera sig i politikernas beslut. Å andra sidan kan politikerna utnyttja tekniken på ett integritetskränkande sätt gentemot invånarna, ”samma teknik som vi vill använda för att skapa ökad frigörelse för individen kan bli Storebrors bästa bundsförvant”.⁴⁰

I förordet till *Kurs mot framtiden* som skrevs 1981 har Bohman, trots de reservationer om integritetskränkningar som än i dag är föremål för debatt, blivit tydlig förespråkare av utveckling. Han vänder sig mot dem som hyser en instinktiv rädsla mot förändringar. Och han går till viss del emot sina egna farhågor om datateknikens risker: ”Det är samma slags fruktan som möter nästan all teknik. Ett slags konservatism med tyngdpunkt lagd på konservering.” Bohman menar dock att det är något naturligt, ett mänskligt drag av osäkerhet och skyddsinstinkter men som lätt blir utvecklingens fiende och ”därmed tillbakagångens bundsförvant”.⁴¹

I en jämförelse mellan ett kapitel i *Tankar om mitt Sverige* från 1974 och ”Uppsalatalet” 1980 kan man se en skillnad i betoningen av utvecklingens betydelse. I det förra försvarar han sitt val av den konservativa idétraditionen och hänvisar till partiprogrammets inledande deklaration. Bohman framhåller som den metodmässiga huvudtanken vädjandet till förnuftet och behovet av erfarenhet.⁴² I Uppsalatalet menar han att de två företeelser som är viktigast för vägen till välfärd är ”insikten om att förändringar och utveckling är någonting naturligt och önskvärt samt förståelsen för marknadshushållningens betydelse”.

Bohman menade att man nu borde ha lärt sig att samhället behövde förändring för att inte degenerera: "den dag då människan lärde sig begripa, att stabilitet och stagnation är liktydigt med tillbakagång och upphörde att söka den 'perfekta balans' mellan olika krafter, som tidigare eftersträvats, den dagen gav människan sig själv intellektuella redskap att skapa ett bättre samhälle."⁴³

Blåfärgade ideal

När Gösta Bohman valdes 1970 var det åtskilliga som – på hyggligt goda grunder – stämplade honom som mörkblå och präktigt konservativ. Men det var denne mörkblåe och konservativa politiker som allt mer kom att framstå som en banerförare för liberala frihetsvärderingar och liberala förändringskrav i svensk politisk debatt.

CARL BILDT VID ÖVERLÄMNANDET AV ARVID LINDMAN-MEDALJEN TILL GÖSTA BOHMAN

VID MODERATERNAS PARTISTÄMMA 1990

”ÄR DU MÖRKBLÅ eller ljusblå?” frågade min bordsherre från Dalarna nyfiket vid middagen på min andra MUF-kurs 1990. ”Vad är skillnaden?” undrade jag då aningslöst, eftersom jag inte hade hunnit bli så väl förtrogen med rörelsens interna begrepp. Varpå den unge dalmasen i kostym gav mig en förintande blick och sade att ”mörkblå” var synonymt med att vara *stockkonservativ*, och var man ”ljusblå” kunde man betecknas som *nyliberal* – och han lät mig förstå att det inte var något bra. När jag slagen av all denna kunskap dristade mig att fråga vad skillnaden mellan stockkonservativ och konservativ var, och mellan nyliberal och liberal, upphörde konversationen och jag blev hänvisad till dalmasen på min högra sida, som höll hov och förklarade de grundläggande orsakerna till sjukvårdskrisen i Sverige.

Etiketterna ”mörkblå” och ”ljusblå” användes om högermän i debatten under 1960-talet. De ljusblå sades vara mer

positivt inställda till offentlig välfärdspolitik och borgerligt samarbete medan de mörkblå ville motsatsen och hölls för att vara ”styvkragade konservativa”. Det var *Sydsvenska Dagbladet* som i en ledare efterfrågade en formaliserad samverkan mellan de tre borgerliga partierna. Denna samverkan resulterade i Medborgerlig samling (MBS) och innebar en gemensam valsedel.

De moderater som stödde MBS var ljusblå och de som var emot betecknades som mörkblå. Det är därför inte så konstigt att Bohman etiketteras som mörkblå – han var en av de första som på allvar började ifrågasätta välfärdsstaten och var dessutom i färd med att få partiet att agera mer självständigt vid sidan av de andra borgerliga partierna.

”Vi sluter oss, vi samlar oss kring mörkblå ideal”, sjungs alltjämt i ungdomsförbundet vid sittningar. Numera uppmanas dock i MUF:s sångbok *Klapp och Klang* att sången skall sjungas ”med distans, och tillägnas rörelsens reaktionära skuggfigurer”. Det finns också relativt nyskrivna ”ljusblå” versioner av bordsvisan. Något missförstånd tycks dock ha skett på vägen, etiketterna har blivit föremål för om inte feltolkningar, så i alla fall betydelseförskjutningar. I dag används dessa benämningar, om än allt mer sällan, för att kontrastera de som förespråkar en mer nyliberal hållning (ljusblå) med dem som inte gör det. Och trots att Bohman till synes tog avstånd från manchesterliberalismen skulle jag med dagens innebörd av ordet klassa honom som ljusblå.

Lite kuriosas kanske, men eftersom etiketterna lever kvar kan det finnas en poäng i att veta varifrån de kommer.

Liberalism och konservatism – den omöjliga syntesen?

Konservatismen vill bevara det som visat sig vara bra. Liberalismen har visat sig bra. Således är det konservativt att vara liberal.

STIG-BJÖRN LJUNGGREN SAMMANFATTAR DEN BOHMANSKA HÅLLNINGEN

PÅ TAL OM etiketter – moderaternas hemsnickrade ideologi-bygge, liberalkonservatismen, är skapad av Gösta Bohman. Och han lyckades införa den utan större problem. För många är Bohman riddaren i den skinande rustningen som besegrade inte bara fiender utan även valde väg åt partiet. Rättade Bohman gjorde man, som tidigare nämnts, på egen risk, och han hade bestämt sig för att inte behöva ägna alltför mycket tid åt att diskutera om det liberala och det konservativa arvet var oförenliga med varandra. *Så var det* med det. Han hävdade med bestämdhet att det gick att förena dem båda. Men inte alla nöjde sig med den förklaringen, även om jag är övertygad om att de flesta opponenter inte tog upp saken med Bohman.

Något har onekligen hänt med moderaternas ideologiska hemvist. Vid läsning av de partiprogram som utkom 1969 respektive 1984⁴⁴, kan man se skillnader i hänvisningen till olika skolor för grundsynen i moderaterna – från att ha åbero-

pat en i första hand *konservativ idétradition* i 1969 års partiprogram säger man sig i 1984 års partiprogram *förena konservativ ideologi med liberala idéer*. Ett partiprogram från 2000-talets första början skulle troligen uttala ytterligare en förskjutning – kanske skulle det vara en *liberal ideologi med en humanistisk idétradition*?

1971 skriver Gösta Bohman tillsammans med andra en debattbok under namnet *Kämpande konservatism*. Bohmans bidrag, "Moderat konservatism", innebär en replik mot Herbert Tingsten som några år tidigare hade dödförklarat ideologierna. Bohman benämner sig helt och hållet som konservativ. De liberala drag han senare blir känd för omnämns här som ett humanistiskt arv. Men det tycks som om Bohman redan då förutsåg att de politiska etiketterna skulle behöva diskuteras framöver. En stor del av texten ägnas åt att diskutera politiska etiketter och farligheten i att låsa sig vid invanda föreställningar om vad de står för. Han menar också att detta ger "plats för en pånyttfödd ideologisk debatt" där moderaternas uppgift blir att söka en motsvarighet till marxismen.⁴⁵ Och vänstern var stark. Mats Johansson har i sin bok *De svarta åren* beskrivit känslan:

För den som inte var socialist blev det lite mycket på en gång, vilket kan vara svårt att förstå i dag när kommunisterna bara håller en del perifera risodlingar, samt Kuba, Himmelska fridens torg och delar av det svenska kulturlivet. Men då var det allvar, inte flum i ruset av rödvin och hasch. Kommunisterna ville ta makten i Sverige, inte bara gå på kändispremiärer. Tidsandan födde en ny idémedveten studentgeneration till försvar för liberala och konservativa värden, demokrati och marknadsekonomi ... "68" blev därigenom också en startpunkt för en liberal renässans.⁴⁶

När boken *Tänkar om mitt Sverige* utkom 1974, utnyttjade Bohman ett Gösta-brev till att diskutera den debatt boken väckt och, inte minst, varför han pläderat för det liberala inslaget: "Bakgrunden är det för mig rätt självklara konstaterandet ... att dagens moderata konservatism i stor utsträckning bygger på liberala och konservativa europeiska idétraditioner från det förra och det innevarande seklet samt att vi på det politiska fältet här hemma i många hänseenden är mera liberala än dagens folkparti."⁴⁷

Det största motståndet mot att anamma den liberala idétraditionen tycktes dock inte komma inifrån partiet, utan just ifrån folkpartiet som kände sig bestulet på sin beteckning. Bohman och Ola Ullsten förde en bitisk debatt som pågick i flera år. Och det var en upprörd Ullsten:

Skäms inte hr Bohman? ... Nu, menar han, företräder i stället han själv och Moderata Samlingspartiet liberalismen i ordets riktiga och moderna mening ... Många moderater är djupt engagerade i den fattiga världens problem och i kampen mot könsdiskrimineringen. Men som p a r t i saknar Moderata Samlingspartiet engagemang i sådana frågor ... Moderata Samlingspartiet företräder en konservativ samhällssyn, och den motiverar dess existens som parti.⁴⁸

Bohman fick dock draghjälp av statsvetaren och folkpartisten Olof Wennås som i *Svenska Dagbladet* i oktober 1974 hävdade att Bohman lämnat en redovisning av moderaterna som inte kunde tydas på annat sätt än som att de var ett liberalt parti. Wennås gjorde dock en distinktion mellan folkpartiet och moderaterna, där han tillskrev de förra en socialliberal prägel som inte kunde sägas höra hemma hos moderaterna.⁴⁹ Trots

detta uppfattade många folkpartister Bohmans öppet liberala ton som ett hot. Såväl i ett internt Gösta-brev som i sina memoarer reflekterar Bohman över detta. ”Folkpartipressen och enskilda folkpartister inledde våldsamma attacker mot mig personligen ... Jag sadades vara ute efter att komma åt Folkpartiet. Jag påstods vilja stjäla partiets ideologi ... Påhoppen från åtskilliga unga liberaler – från Per Gahrton och vidare över hela fältet – var vildsinta.”⁵⁰

I ett tal från 1975, med titeln ”Moderat grundsyn”, brottades Gösta Bohman med något som får betraktas som ambivalens gentemot de båda begreppen. Han slog fast att partiet hade en politik med starka liberala drag som vilade på en konservativ grund. Å ena sidan menade han, tog moderaterna avstånd från den s k manchesterliberalismen och idén om en nattväktarstat. Å den andra sidan tyckte han inte att man kunde ”bortse ifrån det *obestriddliga* faktum att de idéer om individens frihet och oberoende som utgör själva kärnan i vårt partis grundvärderingar utgör liberalismens kanske väsentligaste bidrag till idéutvecklingen i de västerländska demokratier-na”.⁵¹ Han ville således inte stå som talesman för en politik som inte tar ansvar, men underströk att partiet hade grundläggande liberala värderingar.

Hans avståndstagande från manchesterliberalismen byggde snarare på strategiska skäl än en genuin uppfattning om att det inte var rätt. Eftersom Bohman snarare drev än representerade den ideologiska utvecklingen var han tvungen att gå varligt fram, partiet måste hållas ihop. För det andra skulle den politiska innebörden skrämja väljarna. Att säga att han var emot manchesterliberalismen skulle förstås som att moderaterna inte skulle aveckla all välfärd bara för att skatterna sänktes. I *Svenska Dagbladet* förklarade han 1981 hur det konservativa inslaget gestaltade sig i moderaterna: ”vi har ett ideologiskt idé-

arv i konservatismen, som gör det naturligt att kräva samhällets stöd och ingripanden där sociala skäl så kräver.”⁵²

Det är uppenbart att de två etiketterna engagerat till flera debatter. Per Unckel, MUF-ordförande 1971–1976, minns MUF-stämman 1976 där huvudstriden rörde just etiketteringen av ungdomsförbundet. De motsättningar som skilde konservativa från liberala förespråkare motsvarade, enligt Unckel, inte någon motsättning om vilka idéer förbundet skulle stå för, utan var mer en fråga om vilken etikett som vore lämpligast ur semantisk synvinkel.⁵³

På Moderata Ungdomsförbundets stämma 1981 ägnar Bohman därför mycket tid åt att visa hur de två begreppen vävs samman i en självklar syntes. Han menar att ett öppet samhälle, å ena sidan, måste präglas av en individuell frihet och, å andra sidan, en insikt om människans begränsade förmåga att överblicka framtiden. Denna senare insikt gör det omöjligt att låta kollektivet ha för mycket makt, eftersom ”kollektivets företrädare är ju människor precis som alla de individer som ingår i kollektivet”, med sin begränsade förmåga att överblicka framtiden, och inte minst, sin begränsade kapacitet att tillmötesgå alla individuella önskningsar.

På så sätt fogar Bohman samman den konservativa inställningen om gradvisa och överblickbara förändringar och den liberala individualismen: ”det är därför i allra högsta grad förenligt med den konservativa förändringstraditionen att i dag tala om behovet av en liberal revolution i Sverige.”⁵⁴

Men Bohmans upprepade tal om liberalisering fick Ullsten att tända till igen. *Expressen* glädde sig över den gamla slagern: ”Storgräl mellan Bohman och Ullsten – nu rasar striden om Sveriges mest liberala parti” förkunnade tidningen glatt. Gösta Bohman tycktes mest road över striden och hävdade kaxigt: ”Vi moderater är mest liberala i dag. Folkpar-

tiet har svikit arvet från Bertil Ohlins tid.” Ullsten (förbannad): ”Att påstå det är en politisk fräckhet som är enastående i sitt slag.” Bohman (triumferande i Dagens eko): ”Vi är mest liberala för vi är mer toleranta mot den enskilda människan och vi sätter individen i centrum.” Folkpartiet svarade med en isande tystnad i fyra dagar innan Ullsten samlat kraft för att sötsurt replikera: ”Bertil Ohlin har plötsligt blivit nyliberalen Gösta Bohmans politiska föredöme.”⁵⁵

Nåväl, för Bohman var det aldrig ett problem att kalla sig liberal. Han hade snarare ett *konservativt förhållningssätt* som kom till uttryck i pläderingar för samhällsförändringar i överblickbar takt och socialt ansvarstagande, där det förnuftiga förvaltades och levde vidare. Och det konservativa förhållningssättet ledde till att man blev liberal. Det är något annat än att ha en *konservativ ideologi*. De värdeinstitutioner som förknippas med konservatism, exempelvis kyrkan och monarkin, visade Bohman ingen tydlig vurm för.

Bohman använde kristendomen som en inspirationskälla bland andra, men förhöll sig inte till religionen i någon ”högre”, allmängiltig mening. Han var sannolikt inte troende, men ansåg att den kristna etiken skulle ligga till grund för den grundläggande samhällsmoralen i landet. Hans såg snarare religionen som något individualistiskt som kunde hjälpa människan att genomföra sitt livsprojekt.

Dock kan man i ett av talen från slutet av hans partiledarperiod (1981) hitta en rätt kraftfull attack på kyrkan. Den absoluta monarkins elitistiska tänkande fick tillsammans med kyrkan utgöra exempel på hur individen i historien har förnekats betydelse annat än som beståndsdel i ett kollektiv. I samma tal tar han även avstånd från att naturen och människorna skulle följa en av Gud fastställd och orubblig ordning.⁵⁶ Det får nog tolkas som att Bohman inte kritiserade

den kristna etiken i sig (som för övrigt betonar individens ansvar för sina handlingar) utan snarare om hur kyrkan tidigare i *praktiken* blivit en övermyndighet bland andra, som inte bejakat den enskilda människan i någon större utsträckning.

Jag har uppfattat Bohman som tydligt liberal. Hans konfliktlinje låg mellan det individualistiska och det kollektivistiska synsättet och inte, för att använda hans egna ord i Uppsalatalet, ”mellan laissez-faire och myndighetsutövning, som socialdemokraterna älskar att framställa det”.⁵⁷ Och Bohmans vilja att nyansera och resonera om konflikterna drog många över till den liberala sidan. Något som knappast är fallet för dem som skriker ”skatt är stöld” eller talar i andra svulstiga ordalag.

Men diskussionen om huruvida de politiska etiketterna går att förena eller ej går vidare även in i det nya årtusendet. Alltid engagerar det någon.

”Rösta på Gösta!” – hemligheten bakom framgångarna

Jag vet vad jag talar om. Det mesta jag lärt mig om skog och sjö har jag fått av min far. Och jag har målmedvetet sökt bibringa mina egna barn vad jag fått i arv och vad jag själv inhämtat. Jag tycker att jag lyckats rätt väl. Jag har helst någon av mina fyra flickor och min son med som stöd, då vädret är svårt på sjön, då isarna är besvärliga eller då det blåser upp på fjället. Jag vänder mig emot dagens förmyndarementalitet även på det här området. Veta-bättre-inställningen hos många av samhällets fritidsaktivister. Byråkratiseringen av naturen. Kollektiviseringen även av vår fritid.

GÖSTA BOHMAN, ESSÄN "SKRIDSKOSÖNDAG" I *TANKAR OCH TAL*.

VARFÖR BLEV GÖSTA Bohman en politiker med ett förtroende hos folk som få politiker någonsin har fått åtnjuta? Trots Palmes försök att utmåla Bohman som en ulv i fårakläder tycktes Bohman åtnjuta respekt både bland supportrar och motståndare. En del av hans oantastlighet tror jag låg i ansatsen. Han var ingen politiker i bemärkelsen statsman. I folks ögon var han snarare en hetlevrad skärgårdskar, en hygglig människa som stod mer på medborgarnas sida än på myndigheternas.

Spekulationer om varför Gudrun Schymans popularitet ökat efter offentliggörandet av hennes personliga problem, har inte sällan handlat om att en politiker har visat sig vara mänsklig. Gösta Bohman visade också offentligen mänskliga drag som många kunde identifiera sig med. Det stormade kring honom, både när han for runt i korridorerna på riksdagen och i andra sammanhang. När han var arg visade han

det, han bet ihop käkarna och gnisslade tänder. Men folk tycktes gilla det och förlät taktlösheterna. ”Gamla gubbar som har visat sig vara dugliga får säga mycket och bli förlåtna ändå”, som någon uttryckte det.

Och även om det ofta klagas på att politiker bara käbblar med varandra, brukar rejäla debatter med intensitet och känslor alltid bli positivt betygsatta. Även om de nu inte förekommer så ofta.

Jag lanserar härmed *bohmanismen*, hemligheten bakom Bohmans oerhörda framgång som politiker. För det första handlar det om *utgångspunkten* för idéer och gärningar.

Tonen i Bohmans retorik blir mer och mer personlig under partiledarskapet, och han anger allt oftare sig själv och sin skärgårdsmiljö som referens för att belägga sina åsikter. I diskussionerna om reglering av skärgården använder Bohman sig själv som utgångspunkt, och då i rollen av skärgårdsbo: ”frihetskravet ligger djupt förankrat i skärgårdsbons innersta. Att klara sig själv. Att vara befriad från förmynderi, från föreskrifter och regler utarbetade av folk som inte på samma sätt känner skärgården och dess alltjämt bevarade naturahushållning.”

Denna retorik skickar signalen att Bohman ställer sig på den enkla, okomplicerade sidan mot den byråkratiska snickarglädje som breder ut sig och hotar friheten.

Han förlöjligar tjänstemännens sätt att lösa frågan om regler och lagar i skärgården: ”begreppet ’en levande skärgård’ kan inte ges innehåll vid byråkraternas skrivbord. Det kräver kunskaper. Det fordrar respekt för den äganderätt och de traditioner som är lika levande för dagens skärgårdsbor som för tidigare generationers.” Han menar också att det friluftsliv politikerna eftertraktar skulle bli avsevärt sämre om inte den bofasta befolkningen fanns med sin omvårdnad och

kärlek till miljön.⁵⁸ Därmed gör han sig mer oantastlig i och med att han lutar sig på sakkunskapens logik före skrivbords-teoretikerns.

I inledningen till essäsamlingen *Kurs mot framtiden* beskriver Gösta Bohman livet i skärgården, och hur det undgått att ryckas med i den moderna utvecklingen och i stället fortfarande baseras på gamla mönster av samhörighet och solidaritet. Trots att livet var hårt var ”gemenskapen inom familjen och inom byn ... långt mera självklar”. Den frihet skärgårdsborna åtnjöt tog sig också stora mått av ansvar, och alla måste också göra rätt för sig. Den hjälp som behövdes söktes inte hos staten utan i de civila gemenskaperna: ”att inte inför varje hinder och svårighet söka stöd hos samhället, dvs. hos institutioner eller organ i Norrtälje eller annorstädes inne på fastlandet. Man fick hjälpas åt, då man behövde hjälp. Solidariteten i det hänseendet var självklar.”⁵⁹

Bohman framhåller åtskilliga gånger den mentalitet och ordning som råder i skärgården, som ledstjärna. I hans argumentation hittar man omisstkänligen en tydlig ansats av *empowerment*, möjligheten att utifrån egna förutsättningar skapa sig ett hyggligt liv.

I det här avseendet tror jag att det finns mycket att lära av Bohman – att ta utgångspunkten för sina politiska resonemang i en självupplevd verklighet. Bohman behövde aldrig riskera att bli slagen på fingrarna för att hans exempel saknade verklighetsförankring. När politiker börjar tala om ”mannen på gatan” eller ”vanligt folk” bör man dra öronen åt sig. Det innebär att de själva inte är en del av de kategorierna. En politiker vars idéer och gärning utgår från och tar parti för den enskilde människan drabbas inte av politikerförakt.

Bohmanismen utgår från det man känner till och inget annat. Man måste böttna själv, ha sina egna referensramar så

vida och levande som möjligt. Det betyder inte att man inte kan känna empati för hemlösa om man aldrig själv har varit hemlös, men ödmjukhet inför ett uppdrag som handlar om att få förtroende att fatta beslut som berör medmänniskor. Och det kan man inte göra på lösa uppfattningar om hur det troligen är.

Gösta Bohman kunde framföra förhållandevis avancerade ideologiska resonemang på ett sätt som gjorde att de framstod som fullkomligt naturliga, och hans stilistiska förmåga bidrog också till det. Hans skärgårdsliv tjänade som en lyckad illustration till många av de ideologiskt starka resonemangen. Kampen för utedasset på Sundskär och striden för rätten att bära slidkniv i naturen är exempel på den självklara ”hellyliberalism” han företrädde. Vem kan vara emot?

Bohmanismens aktualitet i dag

DET ÄR TRE minuter kvar av fotbollsmatchen mellan Frankrike och Italien i EM-finalen. Italien leder med ett mål mot noll. På järnvägsstationen i Nice i Sydfrankrike rullar ett tåg med segerrusiga italienare på hemväg. De viftar med flaggor, sjunger och vinkar glatt åt de nedslagna och surmulna fransmän som står på perrongen och följer matchen i radio.

Så händer det omöjliga. När det är mindre än fyrtio sekunder kvar av matchen kvitterar Frankrike! De är med i matchen igen, nu är det långt ifrån avgjort. De kan faktiskt vinna. Men Italiens förbundskapten protesterar. Han menar att italienarna redan har tagit ut segern, och därför skall mål som görs så där i slutminuten inte räknas eftersom de i praktiken slutat försvara sig. Han får stöd av domarna som inte vill ha förlängning. Fransmännen kokar av ilska och hävdar att det första målet i så fall inte skall räknas, eftersom de i sin tur är övertygade om att domarna är mutade.

Ja, så här blev det nu inte riktigt. Det blev förlängning och straffläggning och Frankrike vann EM. Och vi kan var och en förstå det absurda i att spelreglerna görs om efter eget behov. Vi accepterar inte att de givna förutsättningarna plötsligt blir ändrade, för det är *orättvist*. Men ändå är det precis vad som händer från statens sida, gång på gång.

Det är få som är så företagsamma att de demonstrerar eller gör väsen av sig. Ett antal uthålliga änkor har i flera omgångar försökt få den socialdemokratiska regeringen att inse att man inte får lova ut något som man inte kan hålla. Människor som bygger sin ekonomi på utlovade ersättningar får inte budgeten att gå ihop om ersättningarna plötsligt uteblir. Tämligen självklart, kan man tycka, men domarna har i fallet med änkorna plötsligt ändrat spelreglerna och roffat åt sig prispengarna.

Det finns ett område där politiken utan tvekan har en viktig funktion att fylla. Och det handlar om att definiera de gemensamma spelreglerna. För vill man utöva egenmakt måste man veta vad som gäller. Samhällets spelregler skall för individen vara enkla att förstå, tydligt kommunicerade och logiska.

Gösta Bohman förde en tuff kamp mot allt krångel som individen mötte hos stat och myndigheter. Han slog ner på byråkraters språk, omständliga regler och uppenbara skevheter i systemen.

Han argumenterade bland annat för att samma villkor skulle gälla för statliga företag som för privata, och gjorde liknelser mellan dem. Han menade att det var allvarligt när statliga företag behövde stöd eftersom de inte fick sitt kapital på samma sätt som de privata, utan genom skatteintäkterna och därmed inte kände samma ansvar, skrev han i ett internt brev i mars 1976. Benägenheten att ha tacksning var sämre hos stat-

liga företag eftersom skatteintäkterna garanterade en aldrig sinande reserv. Han jämförde i samband med diskussionerna om Stålverk 80 spelreglerna för statliga och privata företag och frågade sig (och läsaren):

När kan ett privat företag lita på att dess problem skulle lösas genom att en affärsbank efterskänker sina fordringar? Den statliga företagsamheten tycks på ett sätt som inte är möjligt inom det privata näringslivet satsa på hugskott utan erforderliga ekonomiska kalkyler och marknadsundersökningar.⁶⁰

Kampen mot krångel-Sverige är fortfarande aktuell. Själv ansökte jag nyligen om F-skattsedel och kände mig, trots åtskilliga akademiska poäng, som en komplett idiot. Det borde vara enklare. Och jag kan knappt föreställa mig hur det upplevs av en nyligen invandrad person. Men krångligheterna är inte det enda skälet till att Bohman förtjänar att lyftas fram.

Den nya otrygghet som Bohman diskuterade var tyvärr inte övergående, åtminstone har inget förändrats vad gäller människors brist på kontroll över den egna vardagen. Fortfarande formas den enskildes tillvaro i hög grad av politiker. Vi har vant oss vid att frånhända oss de viktiga besluten. Det sägs att den fågel som har lärt sig flyga inte vill in i buren igen, men vi har faktiskt under 1900-talet genomgått motsatt utveckling. Steg för steg har vi lämnat över de stora besluten till politiker. För de relativt små och oviktiga besluten förutsätter vi valfrihet. Jag väljer färgen på min tandborste, storleken på de kläder jag köper och kaffe eller te till frukost. De beslut jag upplever som något mer betydelsefulla (inköp av cykel, semesterresa eller prenumeration av tidning), kanske därför att de kräver en större investering, förlitar jag mig ändå på min egen

förmåga att avgöra. Möjligen tar jag hjälp av cykel- eller resebyråexperten eller någon kompis innan jag fattar beslut. Så kommer vi till det allra viktigaste: val av skola för barnen, omsorgsform för farmor eller läkarhjälp vid akut behov. Vem fattar de besluten?

Vi har blivit fåglar som inte vågar flyga, trots att vi egentligen kan öppna burdörren själva. Och för många är valfriheten något negativt. "Varför skall jag behöva fatta beslut om allt det här", sa många irriterat när det orangefärgade kuvertet damp ned med uppmaning om att välja fonder för pensionssparande. Inför valet 1994 när jag var i Ljusdal och höll klasspresentationer och förklarade skolpengens fantastiska möjligheter fick jag frågan av ett par uppriktigt förundrade par ögon: "Men varför skall vi behöva välja? Det är väl bättre att dom på kommunen gör?" Vad svarar man på det? Jag hade behövt konsultera Bohman.

Och när Bohman för 20 år sedan skrev om iakttagelsen av en ny fattigdom, hade han nog hoppats på att saker skulle se annorlunda ut när vi skriver år 2000. 1997 skrev Maria Rankka boken *Den nya fattigdomen*, som med ett bohmanskt perspektiv belyser hur familjer har fått allt svårare att överblicka sin ekonomiska situation. Det återgivna citatet från en barnfamilj som intervjuades i *Svenska Dagbladet* är talande: "det värsta är att spelreglerna för privatekonomi ändras hela tiden, och det går inte att planera för mer än ett halvår framåt."

Under avsnittet om Bohmans individualistiska idébas framkom att han ansåg att den enskilde själv skulle svara för sin konstuppfattning och att ingen kulturelit skulle bestämma över individen.

Det låter självklart när han säger det. Men i de flesta kommuner sitter många människor och anser att de visst har legitimitet (de är ju folkvalda) att avgöra vad som är tillräckligt bra

kultur. I diskussionerna om kultur har många lätt för att oroas över att det inte skulle sättas upp intressanta pjäser på stadsteatern om inte skattemedel ombesörjde saken. Den oron är ju ett bevis på att det finns efterfrågan på det. Och det är poängen. Så länge människor fortsätter att vara människor kommer behovet av kulturella upplevelser att finnas. Men vad är det som gör att vi inte tror att medborgare Svensson skulle fatta samma beslut som kommunpolitikern Persson? Och om pengarna skulle prioriteras annorlunda – är det försvarbart att medborgare Svensson inte får avgöra själv?

Att betala en icke subventionerad biljett på exempelvis Operan skulle naturligtvis bli extra kostsamt. Men minskat kulturstöd betyder lägre skatt, och subventionerna skulle ju hamna i Svenssons plånbok. Och det sambandet är rätt viktigt – *det är samma pengar*. Även om pengarna fördelas i olika budgetar kommer de ändå från samma givare, och förväntas gå tillbaka till samma givare, om än lite omfördelade.

Så hur mycket man än vurmar för spännande kulturhus, vackra och härliga teatrar och kulturevenemang, kan man inte låtsas att de finns på ingens bekostnad. Och blir det verkligen rättvist när låginkomsttagaren betalar för höginkomsttagarens nöjen? För visst är det vanligare med folk från Östermalm på Operan än folk från Fittja. *Och det är samma pengar*.

Frågan om statens ansvar för kultur har varit föremål för flera intensiva debatter. Under sommaren 2000 i *Svenska Dagbladet* med eftermälen på bred front, och även på moderaternas partistämma 1999 med anledning av en motion från Moderata Ungdomsförbundet i Uppsala. Motionärerna yrkade på att moderaterna skulle verka för att ”de offentliga kultursubventionerna drastiskt minskas”. Partistyrelsens svar var allmänt positivt; ja, det är viktigt att kulturen fick frodas i ett fritt samhälle och ja, det är också naturligt att nya kulturytt-

ringar får sin livskraft av enskilda människors intresse och inte av statliga stödinsatser, men nja, motionen får nog ändå anses besvarad, för det fanns så mycket *hänsyn som måste tas i beaktande* innan man bara kunde sätta igång och avveckla kulturstödet. Fegisar. Gösta Bohman skulle nog ha visat mer mod i frågan.

På rätt kurs

Det är dags att gå till offensiven för en liberalisering av det svenska samhället. En liberalisering i ordets egentliga mening. En liberalisering utan sådana förtecken som legitimerar förbuds- och kontrollåtgärder på områden där människorna själva måste kunna ta ansvar. Och måste ta ansvar. Det är dags att fullfölja det frigörelsearbete som präglat västerlandet i 200 år. Ett frigörelsearbete som under de senaste decennierna mattats av i land efter land.

GÖSTA BOHMAN, 30 MAJ 1980 I UPPSALA

UR DEN BOHMANSKA eran gick inte ens Gösta Bohman själv oberörd eller oförändrad. Det är stor skillnad på det tal Gösta Bohman höll på partistämman 1970, då han nyss blivit vald efter en längre konflikt, och det som hölls 1981 i samband med att moderaterna hade lämnat regeringen. Det första talet innehöll i princip inga ideologiska yttringar alls, med undantag för ett kort refererande av partiprogrammet där den konservativa idétraditionen åberopas. Visserligen hade valet föregåtts av stora konflikter och talet är sålunda utformat för att mana till gemensam samling för partiet och dess framtid. Det är dock markant, anser jag, att ett tal på dryga sex sidor av en nyvald partiledare inte innehåller något idépolitisk tankegods. Det senare talet från 1981 är, trots sin förankring i den dagsaktuella sakpolitiken där Bohman redogör för regerings- turerna, konflikterna och den ekonomiska politiken, väl underbyggt av ideologiska resonemang. Han låter också förstå att

de politiska ställningstagandena baseras på de liberala principerna och den liberala idétraditionen.

Jag vet inte om Gösta Bohman var medveten om denna förändring. Vid några tillfällen skymtar dock insikten om förändringen fram, inte minst i hans memoarer: "Vad som både nu och tidigare slår mig, när jag ser tillbaka, är hur föga allt varit planerat och tillrättalagt och hur mycket som styrts av slumpen. Eller rättare sagt av att ett steg i en riktning utlöste ett annat inte förutsett steg – inte alltid i samma riktning men likväl som en logisk följd av det första."⁶¹

Carl Bildt har hävdad att "den som läser ett anförande av Gösta Bohman från 1970 och jämför med ett anförande från 1990 finner konsekvensen. Han har inte lagt om sin kurs. Han har förvisso fört den vidare, och han har klargjort vad den betyder i en ny tid, men från konsekvensen har han aldrig vikit."⁶² Jag är i stort beredd att hålla med, även om jag tycker att Gösta Bohman i sina tal och texter under sin period som partiledare övergår, något bildligt uttryckt, från att försvara frontlinjen till att flytta fram sina positioner. Det går tydligt att registrera en retorisk skillnad. Från att ha argumenterat *mot* negativa yttringar av olika företeelser, blir Bohman mer inriktad på att plädera *för* det moraliskt riktiga i de politiska idéerna.

I talet från 1974 där han diskuterade de av politiken fastställda kollektiven, vänder han sig mot grupp tänkande. I det uppmärksammade Uppsalatalet argumenterar han *för* att det liberala individualistiska synsättet är det som visat sig vara det riktigaste och mest framgångsrika genom historien. Hans uppmaning till Medborgarskolans jubilarer är att de skall bistå med kunskap om hur det individbaserade synsättet vunnit i längden: "påvisa för dem vad vi vunnit, när vi frigjort människorna, när vi lärt oss respektera människovärdet och indi-

videns särart”.⁶³

Han går således från att försvara och argumentera sakpolitik till att hävda och formulera idépolitik. Till viss del följde utvecklingen den roll han hade som politiker. Det är nog inte ovanligt att man söker sig till politiken för att man upprörs över något. Sakfrågor är ofta ingången till ideologiska resonemang snarare än tvärtom. Och från att Gösta Bohman hade opponerat på s-regeringar fick han försvara sina egna idéer när han blev minister. Hans tid som partiledare hade också givit honom möjlighet att stärka sina argument. Och har man medvind får man större självförtroende. Men jag tror att kontrasten hade funnits där ändå. För mig är den ett bevis på att han blir allt mer övertygad om att idéerna är bärkraftiga och att han erfarit en tydlig känsla för att hans kurs är den rätta.

Mycket har hänt sedan den där dagen i Uppsala för snart tjugo år sedan. Efter talet kom åtskilliga åhörare fram för att skaka hans hand och superlativen staplades. Ingen var oberörd. Folkpartiet var upprört. Palme var upprörd. Medborgarskolan var otroligt positiv. *Svenska Dagbladet* skrev positivt. De äldre hade synpunkter. Gunnar Heckscher ansåg att det var fel; en konservativ kan ej efterlysa revolution, menade han. Både talaren och talskrivaren fann det överraskande att det tycktes finnas en sådan efterfrågan i partiet och dess omgivning. Inte alla höll med. *Men han hade skakat om.*

1984 drev Ingvar Carlsson lanseringen av socialdemokraternas nya idéprogram i vilket en ny betoning på individens valfrihet fanns med. Detta skulle successivt bli allt mer betonat inom socialdemokratin. Björn Elmbrant gör parallellen till riksdagsdebatten tio år tidigare: ”och efter ännu ett antal år hade det som från början varit en bohmansk förgriplighet, att individualism inte nödvändigtvis var detsamma som egoism, trängt in även i motståndarnas hjärtan.”⁶⁴

Den 19 juli i år skrev fyra socialdemokratiska ministrar på DN Debatt om ett reformpaket mot utbrändhet. Ordet *enskild* som i *enskild individ* användes sju gånger.

Frihet. Ordet användes 19 gånger av moderatledaren Bo Lundgren i hans första tal som nyvald partiordförande.

I dag går nästan 50 000 barn i friskola. Till hösten startar Kunskapsskolan sin verksamhet, individanpassad och skräddarsydd för varje elev som startar.

Bohmans liberala frigörelse har bara börjat.

Förteckning över citerade tal och texter av Gösta Bohman

Ur Moderata samlingspartiets arkiv, partistäm-
moprotokoll från 1970:

Anförande vid partistämman, paragraf 26 i protokollet

Ur boken *Kämpande konservatism*:

"Moderat konservatism"

Ur *Tänkar om mitt Sverige*:

"Varför politiker? Varför konservativ?"

"Om ungdom och framtid"

"Den nya individualismen"

Ur *Tänkar och tal*:

"Moderat grundsyn", anförande MUF-stämma 1975

"Om fri- och rättigheter", anförande i riksdagen 1976

"Regeringsfrågan", anförande vid partistämma 1978

"Välfärdens förutsättningar", anförande för Ingenjörsvetenskapsakademiens industriella råd 1978

"Inför valet", anförande i riksdagen 1979,

Från *Gösta Bohmans Arkiv II*, Riksarkivet, volym I65:

Anförande vid valupptaktsmöte i Helsingborg 1979

Ur *Kurs mot framtiden*:

"Den nya datatekniken", anförande i Stockholm 1980

"Högervindar i Norden", anförande i Helsingfors 1980

"Ett samhälle för människans frigörelse", anförande vid MUF-stämma 1980

"För en ny individualism", anförande i Furusund 1980

"(Om) liberaliseringens strategi", anförande vid Medborgarskolans jubileumsstämma 1980

"Demokrati och kapitalism under 80-talet", anförande i Helsingfors 1981

"I opposition – (m) har lämnat regeringen", anförande i Stockholm 1981

"Vi formar själva vår framtid", inledning till boken

Diverse intervjuer med Ola Gummesson

Memoarer:

Så var det. Stockholm: Bonniers, 1983

Maktskifte. Stockholm: Bonniers, 1984

Brev från Gösta Bohman, s k Gösta-brev, i *Gösta Bohmans Arkiv II*, Riksarkivet, volym I65:

18 september 1973, 3 maj 1974, 5 juni 1974, 16 oktober 1974,

22 november 1974, 17 juni 1975, 24 oktober 1975, 18 mars 1976,

4 april 1977, 24 september 1979, 10 oktober 1979

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet (RA), Stockholm: Gösta Bohmans Arkiv II

Volym 64: Diverse korrespondens partiet internt 1967–1983.

Volym 66: Korrespondens MUF, MSU, FSMF 1974–1977.

Volym 165: "Gösta-breven" 1971–1981.

Volym 237: Diverse 1968–1980.

Volym 248: Pressklipp 1979 samt om liberalism 1974–1981.

Moderata Samlingspartiets arkiv, Stockholm

Utdrag ur partistämmoprotokoll från partistämman 1970. *Anförande av Gösta Bohman, paragraf 26.*

Tryckta källor

Bohman, Gösta, *Tankar om mitt Sverige*. Stockholm: Askild & Kärnkull, 1974.

–, *Fritid i frihet : tankar om skärgård och svensk natur, om markägande och den egna stugan*. Stockholm: Moderata Samlingspartiet, 1976.

- , *Tankar och tal : anföranden och essayer i urval 1975–1979*. Stockholm: Moderata Samlingspartiet, 1979.
- , "Vårt mål", bandat anförande tryckt i Bengt Gustafson (red). *Sverige behöver moderat politik*. Uppsala: Bokmalen/Moderata Samlingspartiet, 1981.
- , *Så var det : Gösta Bohman berättar*. Stockholm: Bonniers, 1983.
- , *Maktskifte*. Stockholm: Bonniers, 1984.
- , *Till minne av Gösta Bohman*. Stockholm: Moderata Samlingspartiet, 1997.
- & Gummesson, Ola, *Kurs mot framtiden : ett friare och öppnare Sverige*. Stockholm: P A Norstedt & Söners förlag, 1981.

Övrig litteratur

- Adelsohn, Ulf, *Partiledare : dagbok 1981–1986*. Stockholm: Gedins förlag, 1987.
- Albinsson, Per, *Skiftningar i blått : förändringar inom Moderata Samlingspartiets riksorganisation 1960–1985*. Lund: Kommunfakta, 1986.
- Andersson, Bo (red), *MUF 50 år : det är bara början : Moderata ungdomsförbundet 1934–1984*. Stockholm: Moderata ungdomsförbundet, 1984.
- Andrén, Nils (red), *Parti och politik*. 2 uppl. Stockholm: Liber/Utbildningsförlaget, 1970.
- Angresano, James, *Comparative economics*. 2 uppl. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1996.
- Aronson, Torbjörn, *Konservatism och demokrati : en rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Stockholm: Norstedts förlag, 1990.
- Arvidsson, Claes, *Ett annat land : Sverige och det långa 70-talet*. Stockholm: Timbro, 1999.
- Bladh, Maths, *Ekonomisk historia : Europa och Amerika 1500–1990*. Lund: Studentlitteratur, 1995.
- Bobbio, Roberto, *Liberalism och demokrati*. Göteborg: Daidalos, 1994.
- Boedecker, Thomas C, *The rise of libertarianism in the Swedish Moderate Party's youth and student organizations 1975–1992*. Stockholm: Stockholms universitet International Graduate School, 1994. (Stock-

- holm International Studies 94:I.)
- Boréus, Kristina, *Högervåg : nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989*. Stockholm: Tidens förlag, 1994.
- Elmbrant, Björn, *Politikens ABC*. Stockholm: Bokförlaget Fischer & Co, 1995.
- , *Så föll den svenska modellen*. Bokförlaget Fischer & Co, Stockholm, 1993.
- Hagård, Birger, "Moderata Samlingspartiet", i Andrén, Nils (red): *Parti och politik*. 2 uppl. Stockholm: Svenska Utbildningsförlaget Liber AB, 1970.
- Holmberg, Sören & Gilljam, Mikael, Stockholm: *Väljare och val i Sverige*. Bonniers, 1987.
- Hylén, Jan: *Fosterlandet främst? : konservatism och liberalism inom högerpartiet 1904–1985*. Stockholm: Norstedts juridik, 1991.
- Johansson, Mats, *De svarta åren : minnen från andra sidan*. Stockholm: Timbro, 1998.
- Larsson, Mats, *En svensk ekonomisk historia 1850–1985*. 2 uppl. Stockholm: SNS förlag, 1993.
- Lewin, Leif, *Ideologi och strategi : svensk politik under 100 år*. Stockholm: Norstedts juridik, 1992.
- Liberala perspektiv : vision och verklighet i historia och politik : till Jörgen Weibull som-maren 1990*. Höganäs: Wiken, 1990.
- Ljunggren, Stig-Björn, *Folkhems kapitalismen : högerns programutveckling under efterkrigstiden*. Stockholm: Tiden, 1992.
- Loman, Ninnan, *I frihetens tjänst : Moderata Samlingspartiet 1904–1979*. Stockholm: Moderata Samlingspartiet, 1979.
- Mattsson, Algot, *Arvet : från Lindman till Bildt*. Göteborg: Tre böcker, 1994.
- Moderat ideologi*. Uppsala: Medborgarskolan, 1980.
- Möller, Tommy, *Borgerlig samverkan*. Uppsala: Uppsala universitet (Diss), 1986.
- Nittve, Lars & Lindahl, Bengt, *Svenska valaffischer : en studie av perioden 1920–1976*. Stockholm: Akademitratur, 1979.
- Norberg, Johan, *Den svenska liberalismens historia*. Stockholm: Timbro, 1998.

Norborg, Lars-Arne, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen : svensk samhällsutveckling 1809–1998*. 3 uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1993.

Partiprogram. Stockholm: Moderata Samlingspartiet, 1984.

Partiprogram : samverkan, rättvisa, ansvar. Stockholm: Moderata Samlingspartiet, 1969.

Strömmer, Gunnar m fl, *Av egen kraft : sex politiska förslag till moderaternas partistämman 1999 som skulle öka människors frihet och makt över sina livsval*. Bilaga till *Blått – ett magasin från Moderata Ungdomsförbundet*, nr 3/99.

Sundell, Åke, *Den svenska högerens assimilering av ekonomisk liberalism : studier kring en ideologisk förändringsproblematik*. Lund: Å Sundell, 1989.

Svensson, Thommy, "Liberalism som kolonialism", i *Liberala perspektiv : vision och verklighet i historia och politik : till Jörgen Weibull sommaren 1990*. Höganäs: Wiken, 1990.

Thullberg, Per & Östberg, Kjell (red), *Den svenska modellen*. Lund: Studentlitteratur, 1994.

Troedsson, Ingegerd, *Den kommenderade familjen : 30 år med Alva Myrdals familjepolitik*. Stockholm: Timbro, 1999.

Trägårdh, Lars, *Empowerment och egenmakt*. Stockholm: Timbro/CVV, 2000.

Unger, Gunnar (red), *Kämpande konservatism : en debattbok*. Stockholm: Natur och Kultur, 1971.

Zetterberg, Hans L & Ljungberg, Carl Johan, *Vårt land – den svenska socialstaten : slutrapport från ett forskningsprogram*. Stockholm: City University Press, 1997.

Uppslagsverk och lexikon

Bonniers lilla uppslagsbok. 4 uppl. Stockholm: BonnierFakta Bokförlag AB, 1984.

Filosofilexikonet : filosofer och filosofiska begrepp från A till Ö. Red Poul Lübcke. Stockholm: Forum, 1988.

Norstedts PLUS-ordbok. Stockholm: Norstedts förlag, 1997.

Vem är det? : svensk biografisk handbok. Stockholm: Norstedts, 1995.

Tidningsartiklar m m

- Bohman, Gösta & Werner, Lars, "Konst och politik", i *Synpunkt* 6/7 1980.
- Hamilton, Carl, "Bohman levde i Almedalen", i *Aftonbladet* 21 juli 1999.
- Hansson, Per-Olof, "Sverige behöver liberalism", i *Svenska Dagbladet*, 7 juni 1981.
- Isaksson, Anders: "Arvet från Gösta Bohman", i *Dagens Industri*, 1 december 1997 <http://www.di.se/NoFlash.asp> samt välj artikelarkivet.
- Olsson, Gits, "Ett notoriskt yrväder utan bromsar", i *Svenska Dagbladet*, 15 januari 1981.
- Vinterhed, Kerstin, "Gruppresa till Bohmans ö: sill, öl och symboliskt dass", i *Dagens Nyheter*, 31 juli 1979.
- "Uttalande av riksdagens talman Birgitta Dahl med anledning av Gösta Bohmans bortgång." Pressmeddelande från riksdagen den 12 augusti 1997. <http://www.riksdagen.se/debatt/9697/pressmed/bohman.HTM>
- Wennäs, Olof, *Svenska Dagbladet*, 30 oktober 1974.

Muntliga uppgifter

- Ehrenkrona, Olof*, talskrivare åt Gösta Bohman under åren 1978–1981. Intervju den 12 april 2000.
- Hagwall, Håkan*, politisk sekreterare i moderaterna 1970–1975 och talskrivare åt Gösta Bohman under åren 1970–1978. Intervju den 24 mars 2000.
- Westrin, Johan*, informationssekreterare hos moderaterna. Kontakt vid ett flertal tillfällen under perioden oktober 1999–januari 2000.

Noter i texten

- 1 Bohman, *Så var det*, s 11.
- 2 Det var viktigt att man tog sig bra ut i TV. Erlander hade problem – hans radoröst var bra men hans framträdanden i TV fungerade inte lika bra.
- 3 Bohman, "Gösta-brev" den 5 juni 1974, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165, s 4.
- 4 Bohman, "Gösta-brev" 17 juni 1975, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165, s 7.
- 5 *I världskrigets skugga* utkom 1996 och är en sammanställning av brevväxlingen med hustrun Gunnel åren 1940–1944 då Gösta Bohman befann sig på resande fot som chef vid ett fältkanonbatteri. *Sagan om Gunnel* utkom 1990 med anledning av att hans hustru drabbats av Alzheimers sjukdom. Gunnel Bohman avled 1994.
- 6 Adelsohn, *Partiledare*, s 16. Riksdagsgruppens förtroenderåd utses av riksdagsgruppen. Dess uppgift är att förbereda ärenden samt att underteckna partimotioner.

- 7 Adelsonh, op. cit, nämnda sidor.
- 8 Bohman, *Så var det*, s 46.
- 9 Elmbrant, *Så föll den svenska modellen*, s 30.
- 10 Arvidsson, *Ett annat land*, s 37ff.
- 11 Bohman, "Demokrati och kapitalism under 80-talet" i *Kurs mot framtiden*, s 173.
- 12 Elmbrant, op. cit, s 38.
- 13 Bohman, *Maktskifte*, s 17.
- 14 Kerstin Vinterhed, *Dagens Nyheter* den 31 juli 1979.
- 15 Norberg, *Den svenska liberalismens historia*, s 308.
- 16 Bohman, *Så var det*, s 327.
- 17 Bohman, "Gösta-brev" den 24 oktober 1975, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165, s 9. Detta kan jämföras med den nu pågående diskussionen i riksdag och kommun om införandet av maxtaxa på dagis.
- 18 Bohman, "Anförande av Gösta Bohman vid Moderata Samlingspartiets valupptaktsmöte i Helsingborg söndagen den 12 augusti 1979", *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165, s 11.
- 19 Bohman, *Maktskifte*, s 15.
- 20 Elmbrant, *Så föll den svenska modellen*, s 38.
- 21 "Vem är mest liberal? Storgräl mellan Bohman och Ullsten", *Expressen*, 24 maj 1981.
- 22 Bohman, "Intervju" i *Kurs mot framtiden*. Intervju med Ola Gummesson med utgångspunkt i talet "I opposition – moderaterna har lämnat regeringen", s 210.
- 23 Bohman, "Intervju" i *Kurs mot framtiden*, s 186f. Intervjun hölls av Ola Gummesson 1981 och hade sin utgångspunkt i talet "Demokrati och kapitalism under 80-talet".
- 24 Ibid.
- 25 Mill, *Om friheten*, s 75.
- 26 Bohman, "Ett samhälle för människans frigörelse" i *Kurs mot framtiden*, s 161.
- 27 Bohman, "Ett samhälle för människans frigörelse" i *Kurs mot framtiden*, s 162.
- 28 Kerstin Vinterhed, "Gruppresan till Bohmans ö: sill, öl och

- symboliskt dass” i *Dagens Nyheter*, 31 juli 1979.
- 29 Bohman, ”Anförande av Gösta Bohman vid Moderata Samlingspartiets valupptaktsmöte i Helsingborg söndagen den 12 augusti 1979”, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165, s 10.
- 30 Bohman, *Kurs mot framtiden*, s 65.
- 31 Bohman, ”Anförande vid Moderata Samlingspartiets valupptaktsmöte i Helsingborg söndagen den 12 augusti 1979”, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165, s 5.
- 32 Bohman, ”Gösta-brev” den 18 mars 1976, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165, s 8.
- 33 Bohman, ”Brev till kommun- och landstingsledamöter 22 april 1974”, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165.
- 34 Bohman, ”Fri- och rättigheter” i *Tankar och tal*, s 39.
- 35 Johansson, ”Refuseringsunderlag för intervju för publicering i *Borgerlig framtid*”, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 66, s 1. Intervjun gjordes mellan 1974–1977.
- 36 Bohman, *Så var det*, s 196.
- 37 Bohman, ”Fri- och rättigheter” i *Tankar och tal*, s 41.
- 38 Bohman, ”Moderat konservatism” i *Kämpande konservatism*, s 86.
- 39 Bohman, ”Fri- och rättigheter” i *Tankar och tal*, s 41.
- 40 Bohman, ”Den nya datatekniken – hot eller stöd för den enskilda människan?” i *Kurs mot framtiden*, s 125f.
- 41 Bohman, ”Vi formar själva vår framtid” i *Kurs mot framtiden*, s 9.
- 42 Bohman, ”Varför politiker? Varför konservativ?” i *Tankar om mitt Sverige*, s 41.
- 43 Bohman, *Kurs mot framtiden*, s 69.
- 44 Partiprogrammet från 1969 gällde fram till partistämman 1984 då ett nytt antogs, dock med vissa revideringar på partistämorna 1972, 1975, 1978 och 1981 samt partiråden 1973 och 1976.
- 45 Bohman, ”Moderat konservatism”, i *Kämpande konservatism*, s 88.
- 46 Johansson, *De svarta åren*, s 36f.
- 47 Bohman, ”Gösta-brev” 22 november 1974, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165.
- 48 *Expressen* 30 november 1974.

- 49 Wennås på "Brännpunkt", *Svenska Dagbladet*, 30 oktober 1974.
- 50 Bohman, *Maktskifte*, s 94f. Se även "Gösta-brev" 22 november 1974, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165, s 4–5.
- 51 Bohman, "Moderat grundsyn", *Tänkar och tal*, s 15.
- 52 Hansson, "Sverige behöver liberalism", *Svenska Dagbladet* den 7 juni 1981.
- 53 Unckel, "MUF och 70-talet" i Andersson (red), *MUF 50 år*, s 41.
- 54 Bohman, "Ett samhälle för människans frigörelse", *Kurs mot framtiden*, s 161.
- 55 "Storgräl mellan Bohman och Ullsten", *Expressen*, 24 maj 1981.
- 56 Bohman, *Kurs mot framtiden*, s 156f.
- 57 "Om liberaliseringens strategi", tal i Uppsala 30 maj 1980.
- 58 Bohman, *Maktskifte*, s 14.
- 59 Bohman, "Vi formar själva vår framtid", *Kurs mot framtiden*, s 10.
- 60 Bohman, "Gösta-brev" den 18 mars 1976, *Gösta Bohmans Arkiv II*, volym 165, s 9f.
- 61 Bohman, *Så var det*, s 11.
- 62 *Till minne av Gösta Bohman*, s. 81.
- 63 Bohman, "Liberaliseringarnas strategi", *Kurs mot framtiden*, s 84.
- 64 Elmbrant, *Så föll den svenska modellen*, s 38.